

ISSN: (E) 2181-1784
SJIF 2023 = 6.131
ASI-Factor = 1.7

TOGETHER WE REACH THE GOAL

ORIENTAL RENAISSANCE:

*Innovative, educational,
natural and social sciences*

www.oriens.uz

Exact sciences

Natural sciences

Engineering sciences

Pedagogical sciences

Social and Human sciences

Philological sciences

Philosophy sciences

Economic sciences

VOLUME 3

No 1

2023

**ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL,
NATURAL AND SOCIAL SCIENCES
SCIENTIFIC JOURNAL**

VOL. 3 / ISSUE 1

ISSN 2181-1784

Impact Factor: 6.131

ASI Factor = 1.7

January

2023

**ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL
AND SOCIAL SCIENCES
SCIENTIFIC JOURNAL**

EDITOR-IN-CHIEF

Dr. KADIROV MUKHAMMADJON

Candidate of philosophical sciences, Associate professor of the department of
“Oriental philosophy and culture” of Tashkent state university of oriental studies

EDITORIAL BOARD

Dr. PhD. N.B. KHODJAEVA

Doctor of Philosophy (PhD) in
Philological Sciences
Associate professor of Tashkent State
University of Oriental Studies

Prof. G.M. RUZMATOVA

Doctor of Philosophical Sciences
Professor of National University named
after Mirzo Ulugbek.

Dr. Z.A. NUROVA

Candidate of Biological sciences
Associate professor of Termez branch
of the Tashkent Medical Academy

Prof. O. J. NISHANOVA

Doctor of Philosophical Sciences
Professor of National University named
after Mirzo Ulugbek.

Dr. T.A. ALIKULOV

Candidate of Physical and Mathematical
Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Prof. R.R. RUSTAMOV

Doctor of Philosophical Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Dr. B.E. ESHMATOV

Candidate of Physical and Mathematical
Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Prof. N.B. ABDULLAEVA

Doctor of Philosophical Sciences
Professor of the department of
Philosophy and Fundamentals of
Spirituality of National University
named after Mirzo Ulugbek.

Dr. M.A. KHADJIMUKHAMETOVA

Candidate of Technical Sciences
Associate professor of Tashkent State
University of Transport

Dr. U.U. MUSTAFAEV

Candidate of Philosophy
Senior Lecturer at the Department of
Philosophy of Termez State University

Dr. Z.L. BATIROV

Doctor of Sciences in Technics
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Dr. I.J. TOIROV

Candidate of Technical Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Dr. E.O. SHARIPOV

Doctor of Philosophy (PhD) in
Pedagogical Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

PhD. M.KH. EGAMOV

Candidate of Pedagogical Sciences
Associate professor of Karshi
Engineering and Economics Institute

Dr. PhD. A.E. RUZIEV

Doctor of Philosophy (PhD) in
Psychological Sciences
Deputy Dean of the Faculty of Energy
of Karshi Institute of Engineering and
Economics

Dr. A.A. KHAYDAROV

Doctor of Political Sciences
Professor of Tashkent State University
of Oriental Studies

PhD. CHJAN KONG

School of Humanities and
Communication, Zhejiang University of
Finance and Economics

Dr. D.K. BAKHRONOVA

Associate Professor, Head of the
Department of Spanish Applied Science
at the Uzbek State University of World
Languages

Dr. I.U. MINNIKULOV

Doctor of Philosophy (PhD)
in Philological Sciences
Professor of Uzbek State University of
World Languages

Dr. S. S. NURMATOV

Candidate of Philological Sciences
Associate professor of Tashkent State
University of Oriental Studies

Prof. PhD. SAO FEY

Professor of Hangzhou Normal
University, Linguist.

Prof. YALCHIN KAYALI

Ankara University, Faculty of
Languages and History-Geography,
Department of Eastern Languages and
Literatures, Sub-Department of
Indology, Faculty Member.

Dr. K.K. KHAKBERDIEV

Doctor of Philosophy (PhD)
In Economics
Director of the Center for Scientific
analysis of the study of the development
of Eastern Countries at the Tashkent
State University of Oriental Studies

ТИФЛОПЕДАГОГИКАДА ИНКЛЮЗИВ ТАЪЛИМНИ ЙЎЛГА ҚЎЙИШДА МОБИЛЬ ИЛОВАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Хулкар Восиловна МИРЗАХМЕДОВА

Тошкент давлат шарқшунослик университети
Эрон-афгон филологияси кафедраси мудир, DSc, доцент
Тошкент, Ўзбекистон
+998997951061
khulkar1061@mail.ru

Гулчеҳра Шавкатовна РИХСИЕВА

Тошкент давлат шарқшунослик университети ректори
ф.ф.н., доцент
Тошкент, Ўзбекистон

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 октябрдаги “Ўзбек имо-ишора тили ва брайль алифбосини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ 407-сонли Қарори ижросини таъминлаш, инклюзив таълимни йўлга қўйиш ва уларга керакли шарт-шароитлар яратиш ишларини самарали ташиқил қилиш бўйича Тошкент давлат шарқшунослик университетида ишлаб чиқилган “Олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган кўзи ожиз ва кўришда нуқсонли бўлган талабалар учун тарих фанидан мобиль ўқув иловаси” ҳақида сўз юритилади.

***Калит сўзлар:** кўзи ожизлар, заиф кўрувчилар, инклюзив таълим, мобиль илова, тарих, Ўзбекистон тарихи, кўриш қобилияти, ногирон.*

АННОТАЦИЯ

В статье постановление Президента Республики Узбекистан от 20 октября 2022 года ПП 470 «О дополнительных мерах по развитию узбекского языка жестов и азбуки Брайля» говорится о «создание мобильного образовательного приложения по истории для незрячих и слабовидящих студентов, обучающихся в высших учебных заведениях», разработанном в Ташкентском государственном университете востоковедения для обеспечения реализации постановления, организации инклюзивного образования и создания для них необходимых условий.

***Ключевые слова:** слепые, слабовидящие, инклюзивное образование, мобильное приложение, история, история Узбекистана, зрительная способность, инвалид.*

ABSTRACT

The article, Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated October 20, 2022, PP 470 “On additional measures for the development of the Uzbek sign language and Braille”, refers to the “creation of a mobile educational application on history for blind and visually impaired students studying in higher educational institutions”, developed in Tashkent State University of Oriental Studies to ensure the implementation of the resolution, the organization of inclusive education and the creation of the necessary conditions for them.

Key words: *blind, visually impaired, inclusive education, mobile application, history, history of Uzbekistan, visual ability, disabled person.*

КИРИШ

Бугунги таълим тизими ёшларни, айниқса, талабаларни эртанги кун учун муносиб ворислар сифатида тайёрлашни бош мақсад қилиб олган. Бу йўлда соғлом талабалар билан бир қаторда кўриш имконияти чекланган бўлишига қарамасдан, олий таълимда таҳсил олиш истагида бўлган кўзи ожиз ва заиф кўрувчиларга ҳам бир хилда таълим берилишини тақозо этади. Бу мақсад ҳукуматимизнинг кўплаб ҳужжатларида, жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. Мирзиёевнинг нутқларида, маъруза ва чиқишларида, фармон ва қарорларида ўзининг муносиб аксини топган. Хусусан, “Ўзбек имо-ишора тили ва брайль алифбосини ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлари тўғриси”даги ПҚ-407-сон ҳамда “Кўзи ожиз ва заиф кўрувчи болалар учун ихтисослаштирилган мактаб-интернатларда таълим бериш сифатини ошириш ҳамда улар фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-209-сон қарорида белгилаб қўйилганки, “*турли ихтисослик ва йўналишлардаги босма ва аудиокитобларга бўлган эҳтиёж ҳар олти ойда ўрганилиб, шу асосда адабиётлар рўйхати шакллантириб борилади, олий таълим муассасаларининг тегишли ихтисослик ва йўналишлари бўйича фанлардан аудиоматериаллар ва Брайль алифбоси асосидаги адабиётларни чоп этиши тизими йўлга қўйилади*”¹.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг “*Ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида*”ги ЎРҚ-641-сон Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг “*Давлат тили ҳақида*”ги ЎРҚ-167-И-сон Қонуни, Ўзбекистон Республикасининг “*Таълим тўғрисида*”ги Қонуни, “*Кадрлар тайёрлаш миллий дастури*”, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 18 апрелдаги “*Кўзи ожиз ва заиф кўрувчи болалар учун ихтисослаштирилган мактаб-интернатларда таълим бериш сифатини*

¹ <https://lex.uz/ru/docs/5966089> ва <https://lex.uz/docs/6248467>

ошириш ҳамда улар фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-209-сон Қарори, 2021 йил 21 декабрдаги “Ногиронлиги бўлган шахсларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг бандлигига қўмаклашиш ҳамда ижтимоий фаоллигини янада оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-57-сон Қарорида инклюзив таълимни йўлга қўйиш ва уларга керакли шарт-шароитлар яратиш ишларини самарали ташкил қилиш бўйича қатор кўрсатмалар берилган.

Айни дамда юртимиздаги Республика бўйича 66 мингдан зиёд кўзи ожиз шахслар мавжуд бўлиб, 14 та махсус интернатда 3 минг нафардан ортиқ кўзи ожиз ёшлар тарбияланади. Улар учун ягона нашриётда зарур дарслик ва бошқа адабиётлар нашр этиб келинмоқда, аммо «Кўзи ожизлар босмахонаси»нинг 1960-1980 йилларда ишлаб чиқарилган техникалари жуда эскирган бўлиб, ишлаб чиқариш қуввати бугунги кун талабига жавоб бермайди. Ускуналар билан йилига бор-йўғи 18 номдаги дарсликни чоп этиш мумкин. Ҳолбуки, таълим дастури бўйича, кўриш қобилияти чекланган ўқувчилар учун 48 номдаги дарсликлар зарур. Олий таълим муассасалари учун бундай махсус дарсликлар умуман нашр этилмайди, аммо дарсликларга эҳтиёжнинг мавжудлиги бор гап.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Лойиҳанинг асосий мақсади гуманитар таълим йўналишларида таълим олувчи кўриш имконияти чекланган талабаларнинг тарих фанларига доир ўқув адабиётларидан мустақил равишда фойдаланиши учун аудиомаълумотлар базасини шакллантириш, заиф кўрувчилар учун ушбу аудиоли материалнинг мобиль иловасини яратиш ва шу орқали уларнинг лисоний, интеллектуал салоҳиятини юксалтириш, шахсий-касбий қобилиятларини ривожлантиришдир.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун бажариладиган асосий вазифалар қуйидагилардан иборат бўлди:

- Ўзбекистоннинг энг янги тарихига оид назарий ва статистик маълумотларни ўз ичига олган, филология йўналишида таҳсил олувчи талабалар томонидан доимий фойдаланилиши учун зарур бўлган дарсликлар, ўқув қўлланмалари, лаборатория ишланмалари тўпламлари ва илмий адабиётлардан олинган маълумотлар банкини яратиш;

- тўпланган босма ва электрон матн кўринишидаги тарихга оид материалларни MP3 форматда ёзиш;

- аудиоси билан параллел тарзда матндаги ёзувларнинг муносиб қаторлари катталашуви ва ранги ўзгаруви ҳолатидаги мобиль матнни яратиш;

- олий таълим муассасалари ва ахборот-ресурс марказлари фондини Ўзбекистоннинг энг янги тарихига доир аудиокитоблар ва уларнинг мобиль иловалари билан таъминлаш орқали кўзи ожиз талабаларнинг соҳага оид ўқув-методик адабиётлар ҳамда илмий тадқиқотлардан эркин фойдаланиш имкониятини кенгайтириш.

Тадқиқот объекти сифатида олий таълим муассасаларида таҳсил олувчи 1-курс талабалари учун мўлжалланган “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи” мажбурий фани танлаб олинди. Тадқиқот натижалари гуманитар таълим соҳасида билим олувчи кўриш имконияти чекланган талабаларнинг тарих фанига оид билими ва қобилиятини ривожлантириш, дунёқарашини кенгайтириш, уларни мутахассислик фанлари бўйича илмий педагогик фаолиятга йўналтириш, талаба билан ўқитувчи ўртасидаги фикрлаш жараёнларининг уйғунлигига эришишни таъминлайди. Бу эса, ўз навбатида, кўриш имконияти чекланган бўлса-да, нурли келажак сари интилаётган талаба ёшларнинг фан ва таълим соҳаси тараққиётига муносиб ҳисса қўша оладиган, маънавий жихатдан баркамол шахс сифатида шаклланишида муҳим аҳамият касб этади.

Шу муносабат билан, лойиҳалар устида ишлашда ўқувчилар тарихий архивларни сақлайдиган электрон манбалардан фойдаланишлари муҳимдир. Бироқ, кўзи ожиз ёки заиф кўрувчилар учун тайёрланаётган маҳсулот бир мунча бошқачароқ ёндашувни талаб қилади, яъни мавжуд гипотезаларнинг асосий ўзагини етказиб бериш, мавзунинг мақсад-муддаоларини тўлақонли тарғиб этиш, қўйилган саволларга ечим топиш, нуқтаи назарни шакллантириш, талабанинг ўз позициясини исботлаш, хулоса чиқариш, материал тақдим этишнинг инновацион усулларини такомиллаштиришни тарғиб этади. Бундай фаолият жараёнида ўқувчилар у ёки бу тарихий вазиятни рационал ва ахлоқий позициялардан объектив равишда баҳолаш қобилиятини ривожлантирадилар, мулоқот кўникмаларини яхшилайдилар ва гуруҳ ишига ҳиссий жалб қилиш орқали бошқа одамларнинг фикрларини онгли равишда ҳисобга олиш ва қабул қилиш қобилиятини ривожлантирадилар. Шундай қилиб, тарихни ўқитиш ва ўқитишнинг замонавий ёндошуви ўқув жараёнига ўқув дастурларини ўзлаштиришнинг кўплаб интерфаол усулларини ўқувчиларнинг ижодий, мустақил фикрлашларини шакллантиришга ҳисса қўшишни ўз ичига олади. Бу омиллар нафақат юқори малакали мутахассислар, балки мамлакатнинг фаол фуқароларини тайёрлашнинг муҳим сабабидан бири ҳисобланиб, ёшларнинг ижтимоий субъект сифатида онгли равишда қарор қабул қилиш қобилиятини шакллантириш ва ривожлантиришга ёрдам беради. Бу ўринда кўриш

имконияти чекланганларга ҳам базавий ёндашув инклюзив таълим методларини шакллантиришга хисса бўлиб кўшилади.

Тифлопедагогикадаги кузатувларга кўра, ҳозирда аксарият кўриш имконияти чекланган абитуриентлар томонидан олий таълим муассасасига кириш имтиҳонларининг топширилиши ва талабалик даврида фан ўқитувчилари томонидан берилган вазифаларнинг бажарилиши талаб даражасида эмас. Бунинг асосий сабабларидан бири – кўриш қобилиятига эга бўлмаган таълим олувчиларда ўзбек тилидаги ўқув-методик адабиётлар ва илмий тадқиқотлардан фойдаланиш имкониятининг чегараланганлигидир. Улар фан соҳасига оид билимларни ўзлаштиришда фақат дарс жараёнида Брайль тизимига асосланган бўртма-нуқтали ёзувда конспектлаштириб олинган маъруза матнларига таяниб қолмоқдалар.

Бугунги кунда Ўзбекистондаги кўзи ожиз ва заиф кўрувчи талабалар ҳам замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ёрдамида хорижий тилларда тайёрланган босма ва электрон манбалардан мустақил равишда фойдаланиш имконига эгадир. Бу тоифадаги талабаларнинг аксарияти мутахассислик фанларига оид маълумотларни эшитиш кўникмаси орқали қабул қилишда хорижий давлатларда ишлаб чиқилган тифлотехник воситалар, хусусан, босма равишда чоп этилган матнни сканер қилиш, ўқиб бериш каби вазифаларни бажарувчи “SARA” номли махсус қурилма ёки компьютернинг операцион тизимига юкланадиган Jaws for Windows, NVDA ва бошқа овозли дастурлардан фойдаланмоқда.

Ҳозирги вақтда кўриш имконияти чекланган талабаларнинг аксарияти олий таълим муассасаларининг филология факультетларида таҳсил олмоқда. Мазкур ҳолат уларнинг соҳа бўйича мустақил изланиши учун тилшунослик фанларига оид аудиомаълумотлар базасини яратишни талаб этади. Кўриш имконияти чекланган талабаларнинг муайян қисми иқтидорли, фан соҳаси бўйича илмий фаолият юритишга лаёқатли экани билан ажралиб туради. Бироқ илмий ижод чуқур билим асосида амалга ошадиган жараён бўлгани учун улар ўзида мавжуд қобилиятни тўлиқ намоён эта олмайди. Бу борадаги муаммоларнинг юзага келишига қуйидаги омиллар сабаб бўлади:

- кўзи ожиз талабаларнинг мутахассислик фанлари бўйича ўзбек тилида чоп этилган адабиётларда акс этган замонавий ёндашувларни қиёслаб ўрганиш имконига эга эмаслиги;
- кўриш имконияти чекланган талабалар учун замонавий техник воситалар ёрдамида фан соҳалари бўйича мустақил изланиш имкониятининг етарли эмаслиги;

- кўзи ожиз талабалар учун аудиокитоб таъминотини яратиш масаласи олий таълим олдида турган устувор вазифалардан бири эканлиги.

Юқорида қайд этилган муаммоларни бартараф этиш учун фан соҳаси бўйича талабалар томонидан фойдаланилиши зарур бўлган маълумотлар жамланиб, MP3 форматда ёзилиши лозим. Шу тариқа, инклюзив таълим тизимини такомиллаштиришнинг қулай усуллари ишлаб чиқилади, унинг сифат самарадорлиги таъминланади, кўриш имконияти чекланган талабалар ижтимоий интеграция жараёнига янада кенг жалб этилади.

Ҳозирги кунда дунёнинг ривожланган мамлакатларида айрим адабиётларнинг аудиокитоб шаклидаги нусхалари яратилган бўлиб, бу турдаги электрон таълим ресурслари Интернет саҳифаларига ҳам киритилган². Кўриш имконияти чекланган китобхонлар учун ўзбек тилида яратилган аксарият аудиокитоблар бадиий услубга хос бўлиб, уларнинг баъзилари Интернет саҳифасига жойлаштирилган³. Аммо тарих, айниқса, Олий таълимнинг 1-курсда мажбурий ўқитиладиган Ўзбекистоннинг энг янги тарихига оид аудиомаълумотлар ва кўриш имконияти чекланганлар учун тарих фанидан мобил ўқув иловалари яратилмаган. Ҳозирга қадар ушбу лойиҳа мавзуси бўйича амалий илмий-техник тадқиқотлар дастурлари доирасида иш олиб борилмаган. Тарих фани доирасидаги материалларни оғзаки нутқ орқали кўриш имконияти чекланган китобхонга тушунарли тарзда баён этиш ўзига хос методик ёндашувни талаб этади.

Компетенциявий ёндошувга асосланган таълим стандартлари ва таълим тизимида жорий этилаётган STEAM ёндошувда талабалар олдида қўйилган мақсад ва вазифаларга уларнинг ақлий фаолиятини рағбатлантирадиган бирон инновацион педагогик технологиялар тўпламидан фойдаланиш орқали эришиш мумкин. Аммо айна кўзи ожиз ва кўриш имконияти чекланган талабалар учун тарих фанини ўқитишнинг ўзгача услуби мавжуд эмасдай кўринади. Бу ҳолатда фақатгина овозли маълумот ҳамда мобил иловада берилаётган матннинг катталашган вариантлари қўл келиши мумкин. Шунинг учун тақдим этилаётган материал қисқа, ҳар жиҳатдан лўнда ва максимал даражада фактик маълумотлар билан бойитилган бўлиши талаб этилади.

Тарихий хужжатлар ва бадиий адабиётлардан фойдаланиш ўқитувчи баёнини образли қилиб конкретлаштира, кўрғазмали қуроллар воситасида

² <http://www.amazon.co.uk>; Маслов Ю.С. Введение языкознание // <http://www.tapaltficciss.4sql.net>; Гречко В.А. Теория языкознания // <http://book.net>; Зеленский А.Л., Новожилова О.В. Теория немецкого языкознание // www.takelep.ru; Лимонова И.В. Культура речи как правильно и грамотно говорит по-русски // <http://booktracker.org>

³ <http://www.ziyouz.com>

Ўқувчиларда ўтмиш туғрисида ёрқин ва аниқ тасаввур ҳосил бўлади, ўқувчиларнинг эшитиш фаолиятига сезиш органларининг фаолияти ҳам кўшилади. Шу билан уларнинг билими янада чуқурлашади ва мустақамланади. Лекин кўзи ожиз кишиларда тасаввур чегаралари бироз бошқачароқ шаклланган бўлади. Лекин шундай бўлишига қарамасдан, ҳар бир олий таълим талабасига мавжуд воқелик бўйича тушунча берилиши эркин фикрлашга йўналтирилиши талаб этилади. Зеро, республикамизнинг “Миллий дастури”да алоҳида кайд этилганидек, «Юқори малакали кадрларнинг етишмовчилиги, сифатли ўқув-услугий ва илмий-адабиёт ҳамда дидактик материалларнинг камлиги ... кадрлар тайёрлашнинг мавжуд тизимидаги жиддий камчиликлар сирасига киради».

Тарих дарсларида ўзлигимизни англаш хусусида гап борар экан, авваламбор, тарих ўқитувчисининг ўз мутахассислигига бўлган эътиқоди кучли бўлиши керак. Ўзбекистоннинг энг янги тарихи фанини ўқитаётганда, албатта, диққат-эътиборни, 2007 йилда пойтахтимиз Тошкент шаҳрин ислом дунёсининг илмий-маънавий маркази деб эълон қилиниши моҳияти атрофлича тушунтирилиши мақсадга мувофиқ.

Тарих фани доирасида берилаётган материал маълум зарурий билимлар билан қуролланган бўлиши ва шу билимларни ўқувчилар онгига сингдириб, уларнинг олган билимларини шахсий эътиқодларига мослаштиришни тақозо қилади. Энг асосийси, ижтимоий фанларни ўқитишнинг илмий-методологик асоси эканлигини ҳисобга олган ҳолда, ҳар бир мавзу бўйича тайёрланиш ва ўтиш жараёнида илмий-назарий концепцион тушунчаларни ўқувчилар онгига етказиш энг асосий вазифа бўлмоғи лозим.

Бироқ, замонавий техника даврида гаджетларнинг қулай имкониятларидан фойдаланиш кўпроқ самара беради. Янгиланаётган, илмий-техника асри ҳисобланган - XXI асрда кўзи ожизлар учун қулай бўлган аудиодарсликлар яратиш кун тартибига чиқмоқда. Шу мақсадда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 18 апрелдаги “Кўзи ожиз ва заиф кўрувчи болалар учун ихтисослаштирилган мактаб-интернатларда таълим бериш сифатини ошириш ҳамда улар фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-209-сон Қарори, 2021 йил 21 декабрдаги “Ногиронлиги бўлган шахсларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларнинг бандлигига кўмаклашиш ҳамда ижтимоий фаоллигини янада оширишга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-57-сон қарорида инклюзив таълимни йўлга қўйиш ва уларга керакли шарт-шароитлар яратиш ишларини самарали ташкил қилиш бўйича қатор кўрсатмаларга мувофиқ, Тошкент давлат шарқшунослик

университетида “Олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган кўзи ожиз ва кўришда нуқсонли бўлган талабалар учун тарих фанидан мобил ўқув иловасини яратиш” амалий лойиҳаси якунланди.

Алоҳида таъкидлаш жоизки, Ўзбекистоннинг энг янги тарихи фанидан илк марта яратилган ушбу аудиоқўлланма заиф кўрувчилар учун қулайлик яратиши ва интернетсиз ҳам ишлатиладиган мобил илова шаклида тақдим қилинди ва HistoryUz номи остида Play Market да <https://play.google.com/store/apps/details?id=uz.hamroev.historyuz> саҳифасида эълон қилинди.

Лойиҳанинг асосий мақсади – гуманитар таълим йўналишларида таълим олувчи кўриш имконияти чекланган талабаларнинг тарих фанларига доир ўқув адабиётларидан мустақил равишда фойдаланиши учун аудиомаълумотлар базасини шакллантириш, заиф кўрувчилар учун ушбу аудиоли материалнинг мобил иловасини яратиш ва шу орқали уларнинг лисоний, интеллектуал салоҳиятини юксалтириш, шахсий-касбий қобилиятларини ривожлантиришдан иборат этиб белдирилди.

Ушбу мақсадни амалга ошириш учун бажариладиган асосий вазифалар қуйидагилардан иборат бўлди:

- Ўзбекистоннинг энг янги тарихига оид назарий ва статистик маълумотларни ўз ичига олган, филология йўналишида таҳсил олувчи талабалар томонидан доимий фойдаланилиши учун зарур бўлган дарсликлар, ўқув қўлланмалар ва илмий адабиётлардан олинган маълумотлар банкни яратиш;

- тўпланган босма ва электрон матн кўринишидаги тарихга оид материалларни MP3 форматда ёзиш;

- аудиоси билан параллел тарзда матндаги ёзувларнинг муносиб қаторлари катталашуви ва ранги ўзгаруви ҳолатидаги мобил матнни яратиш;

- олий таълим муассасалари ва ахборот-ресурс марказлари фондини Ўзбекистоннинг энг янги тарихига доир аудиоқўлланмалар ва уларнинг мобил иловалари билан таъминлаш орқали кўзи ожиз талабаларнинг соҳага оид ўқув-методик адабиётлар ҳамда илмий тадқиқотлардан эркин фойдаланиш имкониятини кенгайтириш.

Кўзи ожизлар учун тайёрланган ўқув қўлланмалар, мобил иловалар, демакки, шу тоифага мўлжалланган талабаларга илм олиш манбаси бўлиб хизмат қилади, имконияти чекланган бўлишига қарамасдан, кўзи ожиз талабаларнинг ўқиб-ўрганишлари учун имконият яратади. Қолаверса, ушбу маҳсулот Ўзбекистон тарихини чуқур ўрганиш орқали мамлакат тақдири билан

уйғунлаштиришга интилиб боришлари йўлида муносиб ҳисса қўшишга сафарбар этилган.

Тақдим этилаётган мобиль илова анъанавий ёндашувларни четлаб ўтишга ҳаракат қилинган хос аудиокитоб шаклида тақдим қилинган бўлиб, унинг мобиль иловасида овозли материалга мос ҳолда матн ўқиб кетилади ва назарда тутилган қатор ёки сўз бошқаларига нисбатан катталашиб, ранги ҳам ўзгаради. Бу ҳолат нафақат кўзи ожизлар учун, балки билан заиф кўрувчиларнинг ҳам Ўзбекистоннинг энг янги тарихи юзасидан матнни катталашган ҳолда ўқишлари имконини яратди: ҳам *ўқиш*, ҳам *эшитиш кўникмалари* учун мўлжалланган. Ушбу лойиҳани шакллантиришда энг аввало куйидаги тартибда ишлар бажарилди:

1. Мавжуд ҳолат ўрганилди. Бунда гуманитар йўналишларда 1-курсада ўқитиладиган мажбурий фанлар қаторидаги “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи” фани доирасидаги ҳужжатлар – тасдиқланган фан дастури, силлабуслардаги мавзулар ўрганиб чиқилди ва улар юзасидан материал тўплаб, мавзуларга тақсимланди.

2. Қўшимчалар киритилди. Маълум бўлишича, “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи” фани бўйича материаллар етарли бўлиб, тарих фани бўлгани учун ҳам матнлар бир мунча узун ва маълумотларга бой тарзда шаклланган. Агар матннинг ҳаммаси диктор томонидан аудио вариантыга айлантирилса, нисбатан узоқ, тахминан, 1-1,5 соат вақт ҳисобига аудиоматериал тайёрланиши керак эди. Бу ҳолат фақат эшитиш кўникмаси орқали фанни ўзлаштираётган кўзи ожиз талабаларни бироз толиқтириши ёки мавзуни тушунишни тўлиқ қамраб олишига соя солган бўларди ҳамда узвийлик ва узлуксизлик тамойилларига, талабаларнинг умумий тайёргарлик даражасига, жамиятмизнинг ҳозирги талаб ва эҳтиёжларига мос бўлмаган айрим факт ва эскирган материаллар билан чалғитиб қўйишига сабаб бўларди. Бу ҳолатда айрим мавзу ва материаллар янгиланишга муҳтож эди. Шу жиҳатдан, мавзулар таҳрир қилинди, Ўзбекистоннинг ҳозирги кундаги стратегик, ижтимоий-сиёсий ҳолатига оид янги маълумотлар киритилди.

3. Фан мавзулари узвийлик ва узлуксизлик тамойилларига кўра ҳам ўзига хос ёндашувларни талаб этади. Лойиҳа муаллифлари ўз бурч ва ҳуқуқлари доирасида ДТС ҳамда ўқув дастурлари доирасида мавзуларни тақсимотини бу муаммоларни ҳал қилишга йўналтирди.

4. Ҳар бир мавзу якунида такрорлаш ва мустақил тайёрланиш учун савол ва топшириқлар берилди. Ушбу жараён мавзу устида ишлаш, аудионинг мазмуни ва моҳиятини тўла ва тўғри идрок этишда асосий ўрин тутади. Яъни

кундалик воқеликлардан хабардор бўлиб келаётган кўзи ожиз талабалар эшитаётган материалининг бугунги кун мавзуларига боғлай олиши, ўтилган материални яна қайта мустаҳкамлаши учун ҳар бир мавзу якунида саволлар ва топшириқлар келтириб ўтилди.

5. Заиф кўрувчилар учун аудиоли матннинг берилиши. Кўриш имконияти чекланганлар учун тарих фанидан матннинг лотин ёзувидаги мавзулари берилди. Талаба ҳам аудио мавзунини тинглаши, ҳам матнни ўқий олиш имкониятлари мавжуд. Бунда матндаги керакли қаторлар аудиога мос равишда катталашади ва кўриш имконияти чекланганларга ўқиш кўникмаси учун қулайлик яратади.

6. Аудио материаллар ҳақида. Матнлар мазмунини ўрганиш ва таҳлил этишда унинг моҳиятини тўла ва тўғри тасаввур этиш бош омил бўлади. Бунинг учун мавзудаги ҳар бир банд, ҳар бир оҳанг, ҳар бир гап ва ҳатто, ҳар бир сўз тўғри ўқилиши ва тушунилиши муҳимдир. Шу мақсадда, матнларнинг тўлиқ аудио вариантларини ишлаб чиқилди. Матнларни ўқишда профессионал суҳандон иштирок этди.

7. “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи” фани доирасидаги мобиль иловадаги матн жами – 13 мавзудан иборат.

Тақдим этилаётган мобиль ўқув илова анъанавий ёндашувларни четлаб ўтишга ҳаракат қилинган хос аудиокитоб шаклида тақдим қилинган бўлиб, унинг мобиль иловасида овозли материалга мос ҳолда матн ўқиб кетилади ва назарда тутилган қатор ёки сўз бошқаларига нисбатан катталашиб, ранги ҳам ўзгаради. Бу ҳолат билан заиф кўрувчилар учун қулайлик яратиш мақсадида Ўзбекистоннинг энг янги тарихи юзасидан матнни катталашган ҳолда ўқиш имкониятини яратади: ҳам ўқиш, ҳам эшитиш кўникмалари учун мўлжалланган бўлади. Ушбу лойиҳани шакллантиришда энг аввало қуйидаги тартибликда ишлар бажарилди:

8. Мавжуд ҳолат ўрганилди. Бунда гуманитар йўналишларда 1-курсада ўқитиладиган мажбурий фанлар қаторидаги “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи” фани доирасидаги ҳужжатлар – тасдиқланган фан дастури, силлабуслардаги мавзулар ўрганиб чиқилди ва улар юзасидан материал тўплаб, мавзуларга тақсимланди.

9. Кўшимчалар киритилди. Маълум бўлишича, “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи” фани бўйича материаллар етарли бўлиб, тарих фани бўлгани учун ҳам матнлар бир мунча узун ва маълумотларга бой тарзда шаклланган. Агар матннинг ҳаммасини диктор томонидан аудио вариантыга айлантирилса, нисбатан узоқ, тахминан, 1-1,5 соат вақт ҳисобига аудиоматериал тайёрланиши

керак эди. Бу ҳолат фақат эшитиш кўникмаси орқали фанни ўзлаштираётган кўзи ожиз талабаларни биров толиқтириши ёки мавзуни тушунишни тўлиқ қамраб олишига соя соларди ҳамда узвийлик ва узлуксизлик тамойилларига, талабаларнинг умумий тайёргарлик даражасига, жамиятмизнинг ҳозирги талаб ва эҳтиёжларига мос бўлмаган айрим факт ва эскирган материаллар билан чалғитиб қўйишига сабаб бўларди. Бу ҳолатда айрим мавзу ва материаллар янгилашига муҳтож эди. Шу жиҳатдан, мавзулар таҳрир қилинди, Ўзбекистоннинг ҳозирги кундаги стратегик, ижтимоий-сиёсий ҳолатига оид янги маълумотлар киритилди.

10. Фан мавзулари узвийлик ва узлуксизлик тамойилларига кўра ҳам ўзига хос ёндашувларни талаб этади. Лойиҳа муаллифлари ўз бурч ва ҳуқуқлари доирасида ДТС ҳамда ўқув дастурлари доирасида мавзуларни тақсимотини бу муаммоларни ҳал қилишга йўналтирди.

11. Ҳар бир мавзу якунида такрорлаш ва мустақил тайёрланиш учун савол ва топшириқлар берилди. Ушбу жараён мавзу устида ишлаш, аудионинг мазмуни ва моҳиятини тўла ва тўғри идрок этишда асосий ўрин тутди. Лойиҳада масаланинг бу жиҳатлари ҳам алоҳида эътиборга олинди. Яъни кундалик воқеликлардан хабардор бўлиб келаётган кўзи ожиз талабалар эшитаётган материалнинг бугунги кун мавзуларига боғлай олиши, ўтилган материални яна қайта мустаҳкамлаши учун ҳар бир мавзу якунида саволлар ва топшириқлар келтириб ўтилди.

12. Заиф кўрувчилар учун аудиоли матннинг берилиши. Кўриш имконияти чекланганлар учун тарих фанидан матннинг лотин ёзувидаги мавзулари берилди. Талаба ҳам аудио мавзуни тинглаши, ҳам матнни ўқий олиш имкониятлари мавжуд. Бунда матндаги керакли қаторлар аудиога мос равишда катталашди ва кўриш имконияти чекланганлар учун қулайлик яратади.

13. Аудио материаллар ҳақида. Матнлар мазмунини ўрганиш ва таҳлил этишда унинг моҳиятини тўла ва тўғри тасаввур этиш бош омил бўлади. Бунинг учун ундаги ҳар бир банд, ҳар бир оҳанг, ҳар бир гап ва ҳатто, ҳар бир сўз тўғри ўқилиши ва тушунилиши муҳимдир. Шу мақсадда биз матнларнинг тўлиқ аудио вариантларини ишлаб чиқдик. Матнларни ўқишда профессионал суҳандон иштирок этди.

14. “Ўзбекистоннинг энг янги тарихи” фани доирасидаги мобиль иловадаги матн жами – 13 мавзудан иборат.

“Олий таълим муассасаларида тахсил олаётган кўзи ожиз ва кўришда нуқсонли бўлган талабалар учун тарих фанидан мобил ўқув иловасини яратиш” лойиҳаси доирасида яратилган мобил илова қуйидаги тартибда ишлайди:

I. Кириш ойнаси.

Дастлаб иловага кирганда 1.5-2 секунд илова ҳақида қисқа маълумот бериб ўтилади. Шу қисмда илова номи акс этади дастур логоси кўрилади, илова версияси ва яна бир қанча маълумотлар кўрилади, кейин асосий ойнага автоматик тарзда ўтади.

II. Асосий ойна.

Юқори қисмида статус-бар, чап томонда навигатор-бар жойлашган. Асосий экранда ушбу китоб мундарижаси акс этади. Ҳар бир мавзу номи овоз ёзиш студиясида ёзиб олинган ва устида босиб турган пайт мавзунини номини аудио кўринишида ўқиб беради. Мавзу номини 2 марта кетма-кет босса, кейин шу мавзунинг ички қисмига киради. Ён томондан очиладиган навигатор кўриш компонентасида қуйидаги бўлимлар жойлашган:

1. Асосий ойна
2. Илова ҳақида
3. Муаллифлар
4. Бўлишиш
5. Баҳолаш
6. Чиқиш

1-бўлимни танлаб Асосий ойнага ўтиш мумкин, 2-бўлимни танлаб Илова ҳақида маълумот олса бўлади, 3-бўлимни танлаб Муаллифлар ҳақида тўлиқ маълумот олинади.

Муаллифлар бўлимида муаллифларнинг расми, исми ва у ҳақидаги тўлиқ маълумот жойлашган. 4-бўлимни танлаб, дастурни танишлар билан бўлишиш мумкин. 5-бўлимни танлаб, иловани баҳолаш мумкин. 6-бўлим – Илонадан чиқиб кетиш тугмаси.

III. Мавзунинг тўлиқ ойнаси

Ушбу бўлимнинг асосий ойнасида битта мавзунини танлаб ўтгандан сўнг, бу ойнада шу мавзуга тегишли маълумотлар чиқади. Дастлаб бу ойнага кирган пайтда ундан қандай фойдаланиш ҳақида овозли аудио билан огоҳлантирилади. Аудиога мос текстлар ҳажми катта, қалин ва рангли бўлиб чиқади. Ушбу мобил иловада матн ҳажмини ўзгартириш, катталаштириш ва яна рангини ўргартириш имконияти мавжуд. Бу экранда аудиони тўхтатиб ва яна давом эшитириш функциялари ҳам уланган бўлади.

Буларнинг ҳаммаси кўзи ожизлар учун қулай тарзда ҳамда интернетсиз ҳам ишлайдиган қилиб созланган.

Ушбу қулайлик кўриш имконияти чекланганлар учун тақдим қилинувчи мобиль илова ўқиш кўникмасини оширишга хизмат қилиши, шу билан бирга заиф кўрувчиларнинг мутолааси учун осон бўлиши ва кўриш имкониятига зиён етказмаслиги лозим. Тошкент давлат шарқшунослик университети томонидан тайёрланган “Олий таълим муассасаларида таҳсил олаётган кўзи ожиз ва кўришда нуқсонли бўлган талабалар учун тарих фанидан мобиль ўқув илова” инклюзив таълимни йўлга қўйишдаги бўшлиқни тўлдиради.

REFERENCES

1. Mirzakhmedova, H. V., Omonov, K. S., & Khalmurzaeva, N. T. (2021). METHODS OF IMPROVING LANGUAGE SKILLS USING MEDIA SOFTWARE. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(03), 47-55.
2. Hulkar, M. (2019). INTERACTIVE METHODS OF PEDAGOGICAL PROGRAMS IN TRAINING Oriental Languages. *Uzbekistan Journal of Oriental Studies*, 1(2), 146-155.
3. To‘raev, L. A. O. G. L., & Nizomova, N. Q. (2021). MAHMUD ZAMAXSHARIYNING “RABI’AL-ABROR” ASARIDA IJTIMOY, AXLOQIY VA FALSAFIY MASALALAR TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(Special Issue 2), 266-273.
4. Рихсиева, Г. Ш. (2014). ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ РЕЙТИНГИ–СИФАТ ВА ТАРАҚҚИЁТ ОМИЛИ. *Oliy ta’lim taraqqiyoti istiqbollari= Perspectives of higher education development= Перспективы развития высшего образования: То ‘plat № 2/ma’sul muharrir MA Rahmatullayev.–Издательство: Vita Color T.: 2014.–161 b, 29.*
5. То‘раев, Л. (2020). Особенности моральных взглядов Алломы Махмуда Замахшари. *Sharq mash’ali*, 1(1), 151-158.

**BO‘LAJAK MUTAXASSISLARNI INNOVATSION YONDOSHUV
ASOSIDA PEDAGOGIK AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH
PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA**

Karimova Mukaddas Otajonovna

Farg‘ona davlat universiteti dotsenti, p.f.n.

Sharipova Diloromxon Akramjonovna

Farg‘ona davlat universiteti 2-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bo‘lajak mutaxassislarni innovatsion yondoshuv asosida pedagogik amaliyotini takomillashtirish pedagogik muammo ekanligi asoslangan.

***Kalit so‘zlar:** kasbiy moslashtirish, innovatsion yondoshuv, pedagogik amaliyot, pedagogik muammo, bo‘lajak mutaxassis.*

ABSTRACT

This article is based on the fact that improving the pedagogical practice of future specialists based on an innovative approach is a pedagogical problem.

***Key words:** professional adjustment, innovative approach, pedagogical practice, pedagogical problem, future specialist.*

KIRISH

Mamlakatimiz ta‘lim tizimida innovatsion texnologiyalarga asoslangan ta‘lim - tarbiya tizimini takomillashtirish uning milliy zaminini mustahkamlash ijtimoiy faol va malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni jahon talablari darajasiga ko‘tarishga yo‘naltirilgan tadqiqotlar keng ko‘lamda olib borilmoqda. Ta‘lim tizimidagi sifat o‘zgarishlari va yuqori samaradorlik, ularning jahon ta‘lim talablari bilan mosligi va pedagoglarning kelgusi mehnat faoliyatlarida o‘zlashtirgan bilim, ko‘nikma va malakalarini qay darajada amaliyotga tatbiq qilinayotganligiga bevosita bog‘liqdir. Ta‘lim-tarbiyadagi sifat o‘zgarishlar va yuqori samaradorlik mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish natijasida ta‘limda sifat va samaradorlik ta‘minlanib, pedagogik innovatsiya jarayoni vujudga keladi.

Pedagogik ta‘lim tizimi, zamon talablariga javob beradigan, bo‘lajak o‘qituvchilarni kasbiy-innovatsion faoliyat olib borishga tayyorlash uchun zamonaviy o‘qitish tizimining yangi, ilmiy asoslangan model va texnologiyalarini taklif qilgan holda, taraqqiy etib bormoqda. Zamonaviy sharoitlarda tobora ortib borayotgan pedagogika sohasining maqomi va mazkur yo‘nalishdagi malakali mutaxassislarga bo‘lgan talabning ortib borishi, oliy pedagogik ta‘limning yaxlit tizimida ularning

kasbiy-pedagogik tayyorgarligini zamon talablari darajasida modernizatsiyalash zaruratini belgilaydi. Oliy ta'limda bo'lajak o'qituvchilarni pedagogik - innovatsion faoliyatga tayyorgarligini takomillashtirish jarayoni uzluksiz ta'lim tizimini modernizatsiyalashning umumiy qoidalariga asoslanadi.

Ta'limni modernizatsiyalash g'oyasining ishlab chiqilishi va uning zamonaviy ilmiy nashrlar hamda normativ hujjatlarda aks ettirilishi uning mohiyatini, oliy ta'limda amalga oshirishning yo'nalishlari va yo'llarini tushunish zarurligini anglatadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 20.04.2017 yil № PQ-2909 - sonli Qarori oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish borasidagi ustuvor vazifalarga mos holda, kadrlar tayyorlashning ma'no-mazmunini tubdan qayta ko'rib chiqish, xalqaro standartlar darajasida oliy malakali mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratish maqsadida qabul qilingan[2].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Innovatsion faoliyatning mazmuni va mohiyati Potashnik M.M, Voronin A.M., Bepalko V.P., Shilova L.N., Yudin V.V., Morozov Ye.P., Abdikoirov K.K, Monnaxov V.M, Klarin M.V., Leonova L.V., Kvasha V.P., Smirnov S.I., Kuzmina N.V, V.A. Slastenin, V.I.Zagvyazinskiy, A.Ya.Nayn, V.S.Lazarev, V.A.Kan-Klik, Ye.P.Morozov, P.I.Pidkassistiy, G.Musabekova ishlarida keng tadqiq etilgan. Bu tadqiqotlarda innovatsion faoliyat amaliyoti va ilg'or pedagogik tajribalarni keng yoyish nuqtai nazaridan yoritilgan. O'zbekistonlik olimlardan N.Saidahmedov, N.Azizxo'jaeva, Sh.Shodmonov, G.Baubekova, G.Xalikova, va boshqalar pedagogik yangilanishlarga ilg'or tajribaning xususiy shakli tarzida qaraydi [1.11].

Ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy taraqqiyot davrida axborotlar oqimi tez o'zgaradi, bilimlarning ma'nani "eskirishi" yuz beradi, kasbiy pedagogik mehnat tabiati esa malaka darajasini o'z vaqtida yangilanishini talab qiladi. Shuning uchun ham bo'lajak o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashning samaradorligini oshirish muammosi pedagogika nazariyasining birinchi darajali vazifasi bo'lib qolaveradi, uning amaliy yo'nalishlari esa keng ko'lamdagi o'zaro bog'liq va o'zaro aloqador masalalar yechimiga qaratiladi.

V.A.Slastyonin va L.S.Podimova o'z monografiyalarida talabalarni bu sohada tayyorlash muammosini chuqur tahlil qilib, oliy maktab pedagogikasining kamchiliklaridan biri sifatida bo'lg'usi o'qituvchini shakllantirish jarayoni innovatsion faoliyat tuzilmasini modellashtirmasligini haqli ravishda qayd etib o'tadilar.

N.F.Talizina tomonidan, mutaxassisni kasbiy tayyorlash jarayonini modellashtirishga nisbatan umummetodologik yondashuv ishlab chiqilgan. Modelda kutilayotgan natija va unga erishish yo'llarining uzviy birligi aks etishi zarurligini alohida ta'kidlab o'tadi. Kasbiy tayyorgarlikning sifati quyidagi uchta asosiy vaziyatning asoslanganlik darajasiga bog'liqdir: o'qitish maqsadlari (nima uchun o'qitiladi?), o'qitish mazmuni (nima o'qitiladi?) va o'quv jarayonini tashkil etish tamoyilari (qanday o'qitiladi?) darajasiga bog'liq bo'ladi.

Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash jarayoni murakkab xususiyatga ega bo'lib, bu jarayonda maqsadning aniq belgilanishi lozim.

Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash quyidagi uchta tarkibiy asosdan tashkil topadi:

1. Yangi ijtimoiy bosqichga xos bo'lgan xususiyatlar asosida yuzaga kelgan faoliyat turlari.
2. Kasbiy talablari aniq ko'rsatiladigan faoliyat turlari.
3. Davlatning ijtimoiy-siyosiy tuzilmasi hamda uning ma'naviy-axloqiy tizimi mohiyatiga ko'ra tashkil etiluvchi faoliyat turlari.

Yuqorida keltirilgan faoliyat asoslari ma'lum mutaxassis uchungina emas, balki barcha mutaxassisliklar vakillari uchun ham zarur bo'lgan mahorat (shuningdek, ma'lum bilimlar) ni o'z ichiga oladi. Masalan, o'qish mahorati, jamoani boshqara olish, ijtimoiy faoliyatni tashkil etishga tayyorlik. Keyingi ikki faoliyat turi ma'lum kasb uchun qo'yiluvchi aniq talablar darajasini belgilaydi.

NATIJARLAR

Mamlakatimiz ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarga asoslangan ta'lim - tarbiya tizimini takomillashtirish uning milliy zaminini mustahkamlash ijtimoiy faol va malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni jahon talablari darajasiga ko'tarishga yo'naltirilgan tadqiqotlar keng ko'lamda olib borilmoqda.

Talabalarning o'quv va ishlab chiqarish amaliyotlari davomida olib boriladigan amaliy ishlari yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashning eng muhim qismidir. U nazariy bilan tayyorgarlik faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni ta'minlaydi.

Amaliy mashg'ulotlar mutaxassislik bo'yicha talabalarning malaka tavsiflari bilan tartibga solinadigan talabalarning ko'nikma va malakalarini rivojlantirishga xizmat qiladi va o'zaro faoliyat dastur bo'yicha amalga oshiriladi. Shuningdek, barcha turdagi amaliyotlarni qamrab oladi.

Har bir amaliyot yosh mutaxassisni uzluksiz tayyorlash bosqichidir. Har bir bosqichning vazifalari aniq maqsadlarni ko'zlaydi va shu bilan birga, amaliyotning

uzluksizligini ta'minlaydi, mutaxassislar tayyorlashning yagona tizimini shakllantiradi.

Uzluksiz amaliy mashg'ulotlar asosida amaliyotning asosiy maqsadi – talabalarning o'qish jarayonida olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish malakasi hisoblanadi. Pedagogik amaliyot ilg'or tajribalarni o'rganish, o'qituvchilik kasbini o'zlashtirish orqali mustahkamlash va kengaytirishga erishiladi. va boshqaruv usullari, kasbiy mahorat, tashkiliy tajriba orttirish va tarbiyaviy ish ishlab chiqarish jamoasida shakllanadi. Pedagogik amaliyot dasturini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

Amaliyot dasturni ishlab chiqishda ta'lim muassasalarida o'tkaziladigan pedagogik amaliyot davomida amalga oshiriladi. Pedagogik amaliyot tashkil etish va nazorat qilish tartibi amaliyotchi o'qituvchi tomonidan amalga oshiriladi.

Ta'lim tizimidagi sifat o'zgarishlari va yuqori samaradorlik, ularning jahon ta'lim talablari bilan mosligi va pedagoglarning kelgusi mehnat faoliyatlarida o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini qay darajada amaliyotga tatbiq qilinayotganligiga bevosita bog'liqdir. Ta'lim-tarbiyadagi sifat o'zgarishlar va yuqori samaradorlik mazkur sohaga ijobiy yangilik kiritish natijasida ta'limda sifat va samaradorlik ta'minlanib, pedagogik innovatsiya jarayoni vujudga keladi.

MUHOKAMALAR

Pedagogik oliy ta'lim muassasalari talabalarining amaliy ta'limi professional pedagogik kadrlar tayyorlashning muhim omili hisoblanadi. Zero, bilim xazina bo'lsa, shuhbasiz, uning eshigini ochadigan kalit bu – amaliyot, amaliy ta'limdir. Hozirgi vaqtda pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida amaliy tayyorgarligi yuksak, professional pedagogik kadrlar tayyorlash muammosi eng dolzarb masalalardan biridir. Globallashuv, ayniqsa, pedagogik ta'limdagi keyingi islohotlar jarayonining tezlashishi, zamonaviy o'qitish texnologiyalar paydo bo'lishi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan amaliyotda keng foydalanish bilan bog'liq holda, ushbu muammo yanada keskinlashdi. Hozirgi zamonaviy iqtisodiyot uchun qiyin va doimiy o'zgaruvchan sharoitlarda yangi muammolarni yechishga qodir bo'lgan kadrlar talab qilindi. Zamon talablariga javob beradigan malakali kadrlarni tayyorlash uchun kompetentli o'qituvchilar kerak bo'ladi. Pedagogik ta'lim sifatini oshirish va mazmunini takomillashtirishning yangi-yangi shakllari va usullarini izlash ishlari davom ettirilmoqda. Shaxsning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga, uning faolligini, va yangi sharoit-larga moslashuvchanligini va moslashishini oshirishga qaratilgan innovatsion va eksperimental o'qitish metodlarining o'rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda.

Ma'lumki, pedagogik tadqiqot metodologiyasini ishlab chiqish pedagogik hodisalar va jarayonlarning o'ziga xosligini aniqlashdan boshlanadi. O'quv

jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri bu amaliyot, ammo amaliyotni amaliy bilimlarsiz, amaliy ta'limsiz amalga oshirib bo'lmaydi. Xuddi ana shu ma'noda, amaliy ta'lim alohida pedagogik reallik bo'lib, u o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Taniqli olim I.Ya. Lerner ta'lim nazariyasi holatini quyidagicha baholaydi: "Eng asosiy masala shundan iboratki, hozirgi vaqtga qadar didaktikada bilimlarning yaxlit tizimi ifoda etilmagan, ya'ni didaktik birliklarning har bir bloki (yoki birligi) oldingisidan keltirib chiqarilmagan va oldingisi keyingisining mazmunini belgilab bermagan"[17].

Har qanday ilmiy soha kabi amaliy ta'limi pedagogikasi ham o'zining tarixiy shakllanishi bosqichlarida amaliy va nazariy yo'nalishlarda rivojlangan, ba'zan esa turg'un holatda bo'lgan. Bunday hollarda nafaqat amaliy faoliyatda bevosita foydalaniladigan ob'ektlar, balki fanning rivojlanishi jarayonida aniqlangan yangi ob'ektlar ham o'rganilgan. Ta'lim jarayonining mohiyatini o'zaro bog'langan uchta-o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish kabi omillar tashkil etadi. Mavzu bo'yicha ko'plab adabiyotlar tahlil qilindi. Olimlarning qarashlari va tadqiqotlari o'rganildi. Ular tavsiya qilgan metod va vositalar tahlil qilindi. Zero, bilim xazina bo'lsa, shuhbasiz, uning eshigini ochadigan kalit bu – amaliyot, amaliy ta'limdir. Hozirgi vaqtda pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalarida amaliy tayyorgarligi yuksak, professional pedagogik kadrlar tayyorlash muammosi eng dolzarb masalalardan biridir.

Amaliyot davomida qo'yilgan vazifalarni eng yuqori saviyada bajarish uchun bilim va ko'nikmalarni nafaqat aniq kasbiy tayorgarlik, shuningdek, fanlararo kurslarda, balki oldingi umumiy ta'lim, umumiy gumanitar va ijtimoiy fanlar bo'yicha ham qo'llash zarur.

XULOSA

Xulosa o'rnida avvalo talaba yuqori darajali bilim olishi va yuqori kasbiy kompetentligini shakllantirishga qaratish ularning kelgusida yuqori salohiyatli va raqobatbardosh kadrlar bo'lib yetishishlariga yordam beradi. Bu avvalo, jamiyatni rivojlantirishga asosiy omil bo'lib xizmat qiladi. Zero, yuqori malakali pedagog kadrlarni tayyorlash avvalo kelgusida ham ta'lim va tarbiya beradigan dargohidan salohiyatli yoshlar yetishib chiqishini ta'minlaydi.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 27 fevraldagi PQ-4623-son "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. www.lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 20 apreldagi PQ-2909-son “Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. www.lex.uz.
3. Abdullaev, S. S. (2021, July). SOCIO-POLITICAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL RELATIONSHIPS IN STUDENTS IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL EDUCATION. In Euro-Asia Conferences (pp. 168-170).
4. Askarovich, M. S., Qizi, O. N. B., & Kizi, M. I. B. (2021). FORMATION OF PROFESSIONAL-PEDAGOGICAL COMPETENCES OF FUTURE TEACHERS OF CHEMISTRY. *Вестник науки и образования*, (6-3 (109)), 28-31.
5. Avliyaqulov N.X., Musaeva N.N. Pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: "Fan va texnologiya", 2008. 91-bet.
6. Begmurzayevich, D. B. (2022). BO ‘LAJAK BOSHLANG ‘ICH SINF O ‘QITUVCHILARIDA REFLEKSIV MADANIYATNI RIVOJLANTIRISHNING METODOLOGIK ASOSLARI. *INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRACTICE. SCIENTIFIC-METHODICAL JOURNAL*, 3(6), 154-160.
7. Bespalko V. Slagaemye pedagogicheskie texnologii. -Moskva.: Pedagogika, 1989. -S. 6-7.
8. Ishmuhammedov R., M.Mirsoliyeva. O‘quv jarayonida innovatsion ta’lim texnologiyalari. Metodik qo‘llanma.– Toshkent, 2014. – B. 8.
9. Ishmuxamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Tarbiyada innovatsion texnologiyalar (ta’lim muassasalari pedagog-o‘qituvchilari va guruh rahbarlar uchun amaliy tavsiyalar). –T.: Iste’dod, 2010. -141b
10. Istochnik: <https://ru.citaty.net/avtory/tomas-fuller/>.
11. Karimova, B. K., & Oripova, M. S. (2021). Formation of national pride based on hadiths in primary school children of houses of kindness. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(4), 652-665.
12. Karimova, M. O., & Axmedova, F. A. (2022, December). BUYUK MUHADDIS ABU ABDULLOH MUHAMMAD IBN ISMOIL BUXORIYNING “AL-ADAB AL-MUFRAD”(“ODOB DURDONALARI”) ASARINI O ‘RGANISHNING AHAMIYATI. In " *ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM* (pp. 61-65).
13. Karimova, M. O., & Saidullaeva, A. R. (2020). Pedagogical basis of the use of universal and national values in the spiritual and moral education of children in the family. *PalArch’s Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(7), 8547-8555.
14. Karimova, M. O., & Sharipova, D. A. (2022). BO ‘LAJAK MUTAXASSISLARNI INNOVATSION YONDOSHUV ASOSIDA PEDAGOGIK

AMALIYOTINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(5), 624-632.

15. Karimova, M. O., & Sharipova, D. A. (2022). BO ‘LAJAK MUTAXASSISLARNI INNOVATSION YONDASHUV ASOSIDA PEDAGOGIK AMALIYOTINI TASHKIL ETISHNING NAZARIY ASOSLARI. *Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS)*, 2(5), 451-459.

16. Kuzmina N. V. Spetsialisty — sub’ekty izucheniya produktivnosti svoey deyatel’nosti (v svete akmeologicheskoy teorii fundamentalnogo obrazovaniya) // Akmeologiya-2005. Metodologicheskie i metodicheskie problemy. SPb.: Izd-vo TSSI, 2005.

17. Lerner I.Ya. Didakticheskie osnovy metodov obucheniya M.: Pedagogika, 1981. – S. 186.

18. Muhammadjonovna, U. N., Makhmutovna, T. H., & Kurbonovich, M. U. (2020). IMPROVING THE MECHANISM OF INCREASING THE SOCIAL ACTIVITY OF YOUNG PEOPLE IN THE DEVELOPMENT OF A DEMOCRATIC AND LEGAL SOCIETY. *JCR*, 7(12), 3133-3139.

19. Mukhammedovna, U. N., & Oyturaxonovna, I. S. (2019). IMPROVING SOCIAL ACTIVITY OF YOUTH IN UZBEKISTAN AS THE DEMOCRACY AND DEVELOPMENT OF LEGAL SOCIETY. *European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol*, 7(12).

20. Muslimov N.A., Usmonboeva M.X., Sayfurov D.M., Turaev A.B. Innovatsion ta’lim texnologiyalari. Toshkent: «Sano-standart» 2015.

21. Otajonovna, K. M., & Kizi, A. K. G. (2021). Pedagogical bases of formation of innovative culture of the educator of preschool educational institution. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(5), 457-460.

22. RAFIKOVA, D. (2021). Mukaddas KARIMOVA O‘zbekiston respublikasi oliy pedagogic ta’limidagi modernizasiya jarayonining me’yoriy-huquqiy ta’minoti. *Society and innovations Journal home page: <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>*, 214-226.

23. SAIDKULOVICH, S. B., & UGLI, T. J. U. The Social Pedagogical Necessity of Developing Students' Aesthetic Culture in the Process of Globalization. *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology*, 8(1), 75-77.

24. Shermukhammadov, B. (2022). Creativity of a Teacher in an Innovative Educational Environment. *Journal of Higher Education Theory and Practice*, 22(12), 127.

25. Siddikov, B., & Djalalov, B. (2020, December). MODERNIZATION OF EDUCATION-THE FUTURE INNOVATIVE COMPETENCE OF TEACHERS AS A MAIN FACTOR OF FORMATION. In *Конференции*.
26. Siddiqov, B. S., & Mexmonaliyev, S. N. (2022). PEDAGOGIK AMALIYOTNING BO 'LAJAK O 'QITUVCHINING KASBIY TAYYORGARLIK FAOLIYATIDA TUTGAN O 'RNI. *Academic research in educational sciences*, 3(1), 10-16.
27. Tuychieva, I., Aripov, S., Madaminova, D., & Mustaev, R. (2021). THE PEDAGOGICAL SYSTEM OF PREPARING BOYS FOR FAMILY RELATIONSHIPS IN GENERAL SECONDARY SCHOOLS. *湖南大学学报 (自然科学版)*, 48(8).
28. ugli Abdullaev, S. S. (2021). SOCIAL INVOLVEMENT IN STUDENTS RESULTS OF EXPERIMENTAL WORK ON THE DEVELOPMENT OF VIRTUES.
29. ugli Abdullaev, S. S. (2021, July). SOCIO-POLITICAL FACTORS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL RELATIONSHIPS IN STUDENTS IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL EDUCATION. In *Euro-Asia Conferences* (pp. 168-170).
30. Urinova, N., & Abdullaeva, N. (2020). Opportunities for formulating research skills for higher education students. *Молодой ученый*, (11), 193-195.
31. Абдулазизова, Н. А., & Закирова, Д. С. (2016). VALUE OF DISTANCE LEARNING IN CONTINUING EDUCATION. *Учёный XXI века*, (12 (25)), 42-45.
32. Ахмедов, Б. А. (2020). Сиддиков Бахтиёр Саидкулович, Джалалов Бахромжон Бегмурзаевич МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. *Academy*, 9, 60.
33. Ахмедов, Б. А., Сиддиков, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2020). МОДЕРНИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ-ОСНОВНОЙ ФАКТОР В ФОРМИРОВАНИИ ИННОВАЦИОННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ. *Academy*, (9 (60)), 20-22.
34. Рафикова, Д., & Каримова, М. (2021). Нормативно-правовое обеспечение процессов модернизации высшего педагогического образования Республики Узбекистан. *Общество и инновации*, 2(8/S), 214-226.
35. Сиддиков, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2016). OBJECTIVES OF THE YOUTH ACTIVITY BY TEACHING TRAINING. *Учёный XXI века*, (6-2 (19)), 41-44.

36. Сиддиков, Б. С., & Джалалов, Б. Б. (2016). ЗАДАЧИ РАЗВИТИЯ АКТИВНОСТИ МОЛОДЁЖИ С ПОМОЩЬЮ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТРЕНИНГОВ. *Ученый XXI века*, (6-2).
37. Уринова, Н. М., & Байджанов, Б. Х. (2016). Социально-педагогические особенности подготовки будущих учителей к воспитательной работе. *Учёный XXI века*, (4-2 (17)), 21-24.
38. Шермухаммадов, Б. (2012). Использование различных методов, форм и средств в воспитании молодежи. *Актуальные проблемы современной науки*, (5), 80-83.

**TA'LIM SIFATINI BOSHQARISHNING NAZARIY ASOSLARI,
TALABALARGA YO'NALTIRILGAN OLIY TA'LIM TIZIMLARI VA
AN'ANAVIY TA'LIM TIZIMLARIGA SUBYEKTIV YONDASHUV**

Sharipova Gulchehra Farxod qizi

Termiz davlat universiteti Pedagogika
fakulteti 1-bosqich magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ta'lim sifatini boshqarishning nazariy asoslari, talabalarga yo'naltirilgan oliy ta'lim tizimlari va an'anaviy ta'lim tizimlariga subyektiv yondashuv masalalari muhokama qilingan.

***Kalit so'zlar:** Oliy ta'lim, fan, ta'lim tizimi, mutaxassis, talaba, bilim va malaka, madaniyat.*

ABSTRACT

This article discusses the theoretical foundations of educational quality management, student-oriented higher education systems, and subjective approach to traditional education systems.

***Key words:** Higher education, science, education system, specialist, student, knowledge and skills, culture.*

KIRISH

Oliy ta'lim – turli oliy maktablarda yuqori, oliy malakali mutaxassislar tayyorlash, oliy ta'lim oliy o'quv yurtlari tomonidan xalq xo'jaligi, fan va madaniyatning turli sohalari bo'yicha oliy malakali mutaxassis bo'lishni istagan va tegishli talablarni bajargan o'rta maxsus yoki kasb-hunar ta'limini olgan kishilarga ilmiy-nazariy bilim berish hamda muayyan ko'nikmalar shakllantirish yo'li bilan amalga oshiriladi. Oliy ta'lim jarayonida talabaga oliy ma'lumot beriladi. Oliy ma'lumot tushunchasi muayyan ixtisoslik bo'yicha mutaxassis oldida turgan nazariy va amaliy muammolarni mustaqil hal qilish imkonini beradigan darajadagi bilim va malakalar yig'indisini anglatadi.

Oliy ta'lim uzoq tarixga ega bo'lib, u dastlab Qadimgi Sharq mamlakatlarida paydo bo'lgan. Misr, Bobil, Xitoy singari mamlakatlarda miloddan bir necha ming yillar burun Oliy ta'lim tizimi dunyoga kelgan. Oliy bosqichdagi maktablarda talabalar olimlarning tabiat va jamiyatning rivojlanish qonuniyatlari, davlatni boshqarish yo'llari haqidagi asarlarini o'rganar edilar. Platon (miloddan avvalgi 428-348 yil), Aristotel (miloddan avvalgi 384-322 yil) singari mutafakkirlar har bir shaxning jismoniy va aqliy imkoniyatlari 3 bosqichli ta'limda to'la namoyon bo'lishini asoslaganlar. Shuning uchun ham Yunoniston va Qadimgi Rimda ozod

kishilar hamda aslzodalarning farzandlari uchun ta'limning uchinchi — oliy bosqichi zarurligi tan olingan. Antik Oliy ta'limda falsafa, filologiya, musiqa, notiqlik, tibbiyot, matematika fanlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Musulmon Sharqining ko'p mamlakatlaridagi kabi Turkistonda ham dastlabki Oliy ta'lim madrasalarga berilgan. Insoniyat tarixida musulmon Renessansi degan bosqichning yuzaga kelishida madrasalar hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan.

G'arb mamlakatlarida 11-12-asrlarga kelib zamonaviy ma'nodagi Oliy ta'lim tizimining dastlabki ko'rinishlari vujudga kela boshladi. Uyg'onish davrida matematika, mexanika, astronomiya, navigatsiya, tibbiyot kabi sohalardagi ulkan ilmiy kashfiyotlar Oliy ta'limning mazmuni chuqurlashuvi hamda qamrovi kengayishiga sabab bo'ldi. Fan, texnika, madaniyat va san'atning rivojlanishiga mutanosib ravishda Oliy ta'lim ham taraqqiy etib bordi.

O'zbekistonning mahalliy aholisiga hozirgi tushunchadagi Oliy ta'lim O'rta Osiyo jadidchilik harakati asoschisi Munavvarqori rahbarligida 1918-yil 12-mayda Toshkentda tashkil etilgan Xalq dorilfununida berila boshlangan. Sho'rolar davrida Oliy ta'lim tarmog'i bir qadar kengaygan bo'lsada, maqalliy aholidan oliy ma'lumotli kadrlar tayyorlash ustuvor mavqeda bo'lmagan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyin Oliy ta'lim tez sur'atlar bilan rivojlana boshladi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni (1997)ga muvofiq, Oliy ta'lim o'rta maxsus yoki kasb-hunar ta'limi negiziga asoslanadi hamda ikki - bakalavriat va magistratura bosqichiga ega. Kadrlar tayyorlash milliy dasturini ro'yobga chiqarishning ma'lum davriga qadar Oliy ta'lim o'n bir yillik umumiy o'rta ta'lim negizida ham amalga oshiriladi. E'tiqod erkinligiga amal qili-nadigan O'zRda dunyoviy oliy o'quv yurtlari bilan birgalikda oliy dinipo'quv yur-tlari ham bor. O'zbekistonda Oliy ta'lim davlat qaramog'idadir. Mamlakatda universitet Oliy ta'limi ustuvor maqomga ega. Bu tayyorlanayotgan mutaxassislarning jahon darajasida nazariy bilim va amaliy tayyorgarlikka ega bo'lish imkonini beradi. Oliy ta'lim rasmiy davlat hujjatlari asosida amalga oshiriladi. Bunda ta'limning davlat standartlari, o'quv rejalari hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ularda o'rganilishi majburiy va ix-tiyoriy bo'lgan fanlar, ixtisoslik kurelari, ularning o'qitilish tartibi, miqdori, vaqti, nazariy va amaliy ta'lim o'rtasidagi nisbat, nazariy mashg'ulotlar, o'quv va ishlab chiqarish amaliyotlari, reyting davri, ta'til, bakalavrlarning malakaviy bitiruv ishlari, magistrnlarning dissertatsiyalarni yoqlash muddati asosiy pedago-gik hujjat — o'quv rejasida belgilab beriladi.

Mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlar bilan bir qatorda ta'limni modernizatsiya qilish Yo'nalishida keng qamrovli isbtar amalga oshirilmoqda.

Hozirgi kunda yaratilayotgan shart-sharoitlar, zamonaviy o'zgarishlar ham barcha imkoniyatlardan foydalana oladigan, o'ziga ya o'z ishiga nisbatan talabchan, ta'lim muassasasi, oila va mahalla hamkorligini yo'lga qo'ya oladigan, o'z ishini ustasi bo'lgan, o'z sohasining sirlarini har tomonlama chuqur biladigan, o'zini rivojlantiruvchi hamda qobiliyati va imkoniyatlarini to'la ishga sola biladigan rahbarlar etib tayyorlash asosiy maqsaddir.

Ta'lim muassasasi rahbari boshqaruvning turli xil zamonaviy usullarini bilishi va ularga asoslanishi, g'oyalar yo'nalishini aniqlay bilishi ilg'or tajribalarni va fan-texnika yutuqlarini muntazam o'rganib borishi, ularni o'z faoliyatida tatbiq etishi, boshqaruv jarayonida innovatsion faoliyatni tashkil etishi;

- boshqaruv tushunchasining mazmun va mohiyatini bilishi;
- menjment nazariyalarining rivojlanish bosqichlarini tadqiq qila olishi;
- boshqaruv jarayonida pedagogika fanlarining vazifalarini bilishi;
- boshqaruv funksiyalari va boshqaruv metodlarini bilishi;
- boshqaruv algoritmini tushunib, tahlil qila olishi;
- boshqaruv qarorlarini to'g'ri qabul qilishni bilishi;
- boshqaruvda tarbiyaviy munosabatlar jarayonini tahlil qila olishi shart.

REFERENCES

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.
2. O'zbekiston - Toshkent O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni. -O'zbekiston, 2020- y, 37-son.
3. Karimov I.A, Yuksak ma'naviyat -yengilmas kuch .Toshkent: - Ma'naviyat, 2008 - yil.
4. Adizova J: M. Boshqaruv muloqoti. Toshkent:Nizomiy nomli nashriyot, 2000.
5. Ahlidinov R, SH., Nosirova F. A., Rajabova M. R. OTM boshqaruvida ichki nazorat. Toshkent: Sharq, 1996.
6. Mirqosimov M. OTMni boshqarishning nazariy va pedagogik asoslari. Toshkent: O'qituvchi, 1995.
7. Turg'unov S.T. Zamonaviy OTM rahbarlarining funksional vazifalari. Namangan: NVPQTMOI, 2004.
8. Www.rezult academy freenet uz.
9. Саидов, С. (2022). ЯНГИ МАЪНАВИЙ МАКОННИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ИБН МУҚАФФА АСАРЛАРИНИНГ РОЛИ. *International scientific journal of Biruni*, 1(3), 19-22.

10. Saidov, S. (2022). “TADBIR UL-MANZIL” RISOLASI–OILAVIY MUNOSABATLAR UCHUN DASTURULAMAL. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(5-2), 894-897.
11. Saidov, S. (2022). TARIXIY MANBALARDA KELITIRILGAN IBN AL-MUQAFFA BORASIDAGI MA’LUMOTLAR TAHLILI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(2), 525-528.

РЕСПУБЛИКА БОЛАЛАР МУСИҚА ВА САНЪАТ МАКТАБЛАРИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРИНИ АТТЕСТАЦИЯДАН ЎТИШИГА ДОИР

Орзикулова Мавжуда Максудовна

Фарғона шаҳар 2-болалар мусиқа ва санъат мактаби,

Мусиқа назарияси бўлими бошлиғи

Тел: +998905368226

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада сўнгги йилларда Ўзбекистонда сифатли таълим самарадорлигини ошириш мақсадида чиқарилаётган фармон, қонунлар моҳияти ва уларнинг амалиётга тадбиқ этилиши шарт-шароитлари, ҳамда уларнинг натижалари борасида мулоҳаза юритилган.

***Калит сўзлар:** Болалар мусиқа ва санъат мактаблари, мусиқий таълим, педагог кадрлар салоҳияти, аттестация, таълим самарадорлиги, болалар келажаги.*

ПРОВЕДЕНИЕ АТТЕСТАЦИИ ПЕДАГОГОВ ДЕТСКИХ ШКОЛ МУЗЫКИ И ИСКУССТВ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается характер указов и законов, изданных в Узбекистане за последние годы в целях повышения эффективности качественного образования и условия их практического применения, а также их результаты.

***Ключевые слова:** Детские музыкальные и художественные школы, музыкальное образование, педагогический кадровый потенциал, аттестация, эффективность обучения, будущее детей.*

PROVEDENIE ATTESTATSII PEDAGOGOVI CHILDREN'S SCHOOL MUSIC AND ARTS REPUBLIC OF UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article discusses the nature of decrees and laws issued in Uzbekistan in recent years in order to increase the effectiveness of quality education and the conditions for their practical application, as well as their results.

***Key words:** Children's music and art schools, musical education, pedagogical personnel potential, certification, educational efficiency, children's future.*

КИРИШ

Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий маслиҳат қилган бешинчи мурожати Янги Ўзбекистоннинг келажак ривожланиши

истикболларини белгилаб бердидесак муболаға бўлмайди. 2022 йилнинг Мурожатномаси аввалгиларидан тубдан фарқ қилиб, 6 йўналишни ўзида акс эттирди ва ҳар бир соҳа ҳамда жабҳани тубдан ислоҳ қилишга мўлжалланган асосли фикрлар инсонлар ижтимоий ҳаётини, яшаш шароитини яхшилашга қаратилиши халқимиз қалбида эртанги кунга интилиб, ситқи дилдан шижоат билан яшашига ундамоқда.

Шу ўринда сўнги йилларда таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилиш йўлида бажарилаётган барча ҳаракатлар таълим сифатини самарадорлигини оширишга йўналтирилмоқда. Айниқса, тор доирадаги бизни соҳа вакиллари жумладан Ўзбекистон Вазирлиги тасарруфидаги болалар мусиқа ва санъат мактаблари ўқитувчи – педагоглари ва илмий салаҳиятини оширишга қаратилаётган туб моҳиятли қарорлар фикримизни далили бўлиб хизмат қилади.

ТАДҚИҚОТ МАТЕРИАЛЛАРИ ВА МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йилнинг 17 сентябрдаги №572 қарарига асосан Мактабгача, Умумий ўрта, Ўрта махсус, Профессional ва мактабдан ташқари таълим ташкилотлари педагог кадрларини аттестациядан ўтказилиши ва уларга педагогик маҳорати ва психологик тайёргарлигини баҳолаган ҳолатда таълим инспекцияси томонидан ўқув фани бўйича малака синовларини Республикамизни ҳар бир вилоятларида катта тайёргарлик кўриш билан ўтказилди.

Бу аттестация жараёни 2017 йилда тоифалари бекор қилинган ҳар бир ўқитувчига ўз педагогик маҳоратини яна бир бор синовдан ўтказиб тоифасини босқичма-босқич кўтаришга имкон берди. Бу аттестациянинг илгари ўтказилган аттестациялардан яна бир авзаллик томони ўқитувчиларнинг билим ва тажриба салоҳиятлари етсада, олий маълумотли ўқитувчилар 3 йил ўрта-махсус маълумотли ўқитувчилар эса 5 йил кутишлари шарт[1;2] бўлганини биламиз.

МУҲОКАМА

Ҳозирги бўлиб ўтаётган ўқитувчи–педагоглarning аттестацияси эса босқичма-босқич бўлиб МАЖБУРИЙ аттестация (ҳар 5 йилда ўтиши шарт бўлган ўқитувчилар) ва навбатдан ташқари аттестация (Ўқитувчи – педагог ўзини билим савияси, эришган ютуқлари ва психологик тайёргарлиги етарли деб билса) 5 йил кутиши шарт эмас, ўзи истаган вақтида Вазирлар маҳкамасининг 572 қарорида белгиланган Навбатдан ташқари аттестациядан ўтиш бўйича белгиланган талаб ва тартиб бўйича аттестацияга кириб ўз тоифасини химоя қилиб ўз фаолияти соҳасида бир поғонага юқорига кўтариши мумкин.

Болалар мусиқа ва санъат мактаблари (қуйида БМСМ деб келтирилади) педагог-ўқитувчиларининг мутахасислигига қараб назарий тест синовлари ва ижодий синовлар шаклида ташкилланмоқда.

Навбатдаги аттестация синовлари Мусиқа назарияси ўқитувчилари учун тест синовлари кўринишида, қолган барча мутахассислик ўқитувчилар учун ижодий шаклда ташкилланди. Тест саволлари мактаб ўқув дастуридан олинган бўлиб, 1 соат мобайнида 40 та савол жавобини белгилаш имкони берилди. Аттестация синовларини ижодий шаклда топшириши лозим бўлган ўқитувчилар эса ўз мутахасислигидан 10 та мусиқий асар ижросини тайёрлаши ва жонли равишда хайъат раисига ижро этиши талаб этилди.

ТАДҚИҚОТ НАТИЖАЛАРИ

Вазирлар Маҳкамасининг “Мактабгача, умумий ўрта, ўрта махсус, касб-хунар ва мактабдан ташқари давлат педагог кадрларни аттестациядан ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори[2]га кўра, педагог кадрлар аттестацияси жараёнлари янада соддалаштирилди.

Педагог аризасига биноан навбатдан ташқари аттестациядан ўтказилиши мумкун. Ахамиятлиси, ушбу аттестация натижаларига кўра биринчи ва иккинчи малака тоифали педагогларга нисбатан салбий қарор қабул қилинмайди. Нафақа ёшидаги педагоглар эса ўз хохишига кўра аттестациядан ўтказилади. Мазкур жараёнга жалб этилмаган педагогларнинг мавжуд малака тоифалари таълим муассасаларида ишлаган даврида сақаниб қолади.

Аттестация натижаларига кўра ҳар бир педагог-ўқитувчиларига шахсий кабинетларига олий, биринчи ва иккинчи тоифалари берилган сертификатлар юборилди.

2022 йилнинг август-декабрь ойларида ўтказилган аттестацияда иштирок этган барча педагогларнинг аттестация натижаларига кўра 132 минг 873 нафар педагогларга сертификатлар тарқатилди[2].

-17 709 нафар педагогларга олий малака тоифаси

-53 485 нафар педагогларга биринчи малака тоифаси

-61 705 нафар педагогларга иккинчи малака тоифаси

-9 950 нафар педагогларга мутахассис малака тоифалари берилди.

Шунингдек, 6182 нафар педагогларга нисбатан эса мутахассис лавозимига мувофиқ эмаслиги тўғрисида қарор қабул қилинди.

ХУЛОСА

80720 нафар педагоглар навбатдан ташқари аттестацияда паст балл олганлиги сабабли уларга нисбатан салбий қарор қабул қилинмади.

Юқоридаги рақамли кўрсаткичлардан кўриниб турибдики юртимизда ёш авлоднинг таълим-тарбияси жараёнига чинакамига асосли ёндошилмоқда. Таълим соҳасини тубдан ислоҳ қилишга қаратилган стратегик ёндошувлар чиқарилаётган фармон-қонунлар чиндан жамият ижтимоий ҳаётини илдизидан ўрганиб, ундан сўнггина ушбу камчиликларни бартараф этиш мақсадида қабул қилинаётгани айниқса самара бераётганининг натижасидир десак муболаға бўлмайд.

REFERENCES

1. Ш. Хўжақулов Мусиқа ва санъат мактаблари <https://soglom.uz/archives/3474>
2. Педагог кадрларни аттестациядан ўтказиш тўғрисида низом <http://idum.uz/uz/archives/9263>
3. Насритдинова, Мадина Нуруллаевна (2022). НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИСЦЕЛЕНИЯ ДЕТЕЙ С ПАТОЛОГИЕЙ, СВЯЗАННЫХ С ГИПОКСИИ, ПОСРЕДСТВОМ ИСКУССТВ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10-2), 385-393.
4. Насритдинова, М. Н. (2022). МУСИҚА ИНСОНИЯТГА НИМА УЧУН КЕРАК?. *Science and innovation*, 1(Special Issue 2), 577-580.
5. Nasritdinova, M. (2022). ЎЗБЕКИСТОН ЖАМИЯТИНИНГ ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЁШЛАР БАДИИЙ-ЭСТЕТИК МАДАНИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ ОМИЛЛАРИ. *Science and innovation*, 1(В6), 950-955.
6. Жолдошева, А. О., Насритдинова, М. Н., & Якубова, В. М. (2022). ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РЕАБИЛИТАЦИИ ДЕТЕЙ С ПАТОЛОГИЯМИ СВЯЗАННЫХ С ГИПОКСИЕЙ, ПО СРЕДСТВОМ МУЗЫКИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(12), 917-924.

“ТАНҚИДИЙ ТАФАККУР” ТУШУНЧАСИ ВА УНИ ТАЪЛИМДАГИ ЎРНИ

Жаҳонгир Худойқулов

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси

Қонунчилик палатаси Девони Парламент

ахборот маркази ходими

АННОТАЦИЯ

Мақолада танқидий тафаккур тарихи маданияти ва унинг келиб чиқиши тўғрисидаги назариялар психологлар ва социологлар томонидан билдирилган фикрлар таҳлил этилган.

***Калим сўзлар:** танқид, тафаккур, таълим, изоляция, далиллар*

THE CONCEPT OF "CRITICAL THINKING" AND ITS PLACE IN EDUCATION

ABSTRACT

The article analyzes the views expressed by psychologists and sociologists on the culture of the history of critical thinking and theories about its origins.

***Key words:** criticism, thinking, education, isolation, evidence.*

КИРИШ

Танқидий фикрлаш технологиясининг асосчилари С.Темпле, К.Мередикт ва Д.Стил танқидий фикрлашни ўрганиш мумкинлигига амин бўлганлар, аммо бунда инсондан талаб этиладигани билимга қизиқувчанлик, инсоннинг ўз ўзига саволлар бериши ва уларга жавоб топишдир.

Танқид ўзи нима? “Танқид” сўзи юнон тилидан таржима қилинган “изоляция”, “ажралиш” деган маънони англатади. Рус тилида танқид тушунчаси бошқа маънога эга бўлиб, турли-тумандир. Танқид тушунчаси инсоннинг барча ақлий фаолиятини ўз ичига олади.

Танқидий фикрлаш кўплаб даражаларда ишлайди, фактлар билан қониқмайди, балки бу фактларнинг сабаблари ва оқибатларини очиб беради. Танқидий фикрлаш мулойим шубҳа, умумий қабул қилинган ҳақиқатларда шубҳа, муайян масала бўйича нуктаи назарни ишлаб чиқиш, мантиқий далилларни ҳимоя қилиш қобилиятини ўз ичига олади. Танқидий фикрлаш бу ажратилган маҳорат эмас, балки унинг кўплаб кўникмаларининг комбинациясидир.

“Танқидий фикрлаш” тушунчаси бир неча маънога эга. Ушбу тушунчалар фикрлашнинг ривожланиш босқичларини, таҳлил қилиш қобилиятини, ҳақиқатга бўлган муносабатни ифодалайди.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Бу таълим олувчилар яъни, ўқитувчига техникага ва ўқувчиларга ақлий фаолиятни рағбатлантириш учун танқидий фикрлашни ривожлантириш технологиясида қўлланиладиган воситаларга боғлиқ. Танқидий фикрлаш ўз ичига “баҳолаш” ва “ўз-ўзини ҳурмат қилиш”, “танқид” ва “ўз-ўзини танқид қилиш” “далил” ва “радия”, “танқидий таҳлил” каби тушунча ва жараёнларни қамраб олади. Танқидий фикрлаш маданияти ишончли далиллаш усуллари ва амалда қўлланиладиган техникалардан иборатдир. Буларнинг барчаси шахсиятнинг ривожланишига, ўқувчиларнинг дунёқарашини шакллантиришга ёрдам беради.

Психологлар К. Уейд ва К. Таврис танқидий фикрлашни ҳар қандай даъволарни баҳолаш ва яхши тўпланган далиллар асосида объектив қарорлар қабул қилиш қобилияти, яъни объектив ҳақиқатга эришиш қобилияти деб билади. Танқидий фикрлаш зарурати берилган қарорларни текширишда намоён бўлгани учун. Яъни, кимдир онгли равишда ёки онгсиз равишда алданиб қолиш имконияти мавжудлигини англатади.

Танқидийлик, И. Кантнинг нуқтаи назарига асосланиб, жамиятнинг номукамаллигидан келиб чиқиб, чекланган нуқтаи назардан кўриб чиқилади.

С.И. Заир-Бек нинг фикрига кўра, танқидий фикрлаш очик фикрлашдир. Янги ғояларни ишлаб чиқишни ўз ичига олади, баъзан ҳатто ҳаёт тажрибасидан ташқарида. Ўз эътиқодларини таҳлил қилиш қобилиятидир. Ўз фикрларини таҳлил қилиш, уларни бошқаларнинг нуқтаи назарлари билан боғлашдир.

Танқидий фикрлаш юқори даражадаги идрок ва тушунча билан ажралиб турадиган инсон фаолиятининг туридир.

Ҳар ким танқидий фикр юритиши мумкинми? Жан Пиaget 14-16 йилгача танқидий фикрлашнинг энг катта ривожланиш жараёни давом этаётганини ёзган. Аммо шунга қарамай, фикрлаш ҳамма учун бир хил эмас ва кўплаб талабалар интеллектуал вазифаларни бажара олмайди.

Фақат китобларни ўқиш танқидий фикрлаш ривожлантирмайди, энг муҳими, уни ривожлантириш учун муайян вазифаларни қўя олишдир. Мактабда танқидий фикрлашни ривожлантириш ҳар бир дарсга эътибор қаратиш ва уларни амалда қўллашни ўрганиши керак.

Куртисмередит, Чарлз Темпле ва Гиннистилл танқидий фикрлашни амалиётга айлантириш назариясини “ўзгартирди”. Кейинчалик улар ўз

ишларини педагогик технологияга олиб бордилар. Натижаларни баҳолаш босқичлари, услубий методлар ва мезонлар ишлаб чиқилди. Бунинг натижасида кўплаб ўқитувчилар ҳозирги кунга келиб юқоридаги тажриба технологияларидан фойдаланмоқда.

Диана Ҳалперн танқидий фикрлашни ривожланиш нуқтаи назаридан ўрганади ва уни шакллантириш услубларини тавсия қилади. Бу усуллар таълим технологиясига ўхшаш. Ушбу технологиялар нафақат ташқи, балки ички тузилиши билан ҳам ўхшашдир. Уларнинг асосий хусусияти – “қандай қилиб таълим бериш” муаммоси ҳисобланади. Талабаларга олинган билимларни амалда ва ҳаётда қўллашни ўргатиш муҳимдир.

Бундан ташқари, агар келажакда уни ишлатмаса ва ривожланмаса, бу фикрлашни ривожлантириш фойдасиз бўлади. Танқидий фикрлашни ривожлантириш ва ривожланиш кўникмаларини шакллантириш учун доимий ўргатиш керак. Сеарс ва Парсон талабаларга ҳар бир дарсда самарали ишлаш учун мақсадларни қўйишнинг муҳимлигини таъкидлаб, бунга алоҳида эътибор қаратдилар. Қабул қилинган асосий хатолар, ўқувчилар танқидий фикрлашга тайёр эмаслигидан келиб чиқишини тушунтиришга ҳаракат қилишган. Сеарс ва Парсонс танқидий фикрлашни ривожлантиришда пайдо бўлган фазилатларни аниқладилар, яъни бу: режалаштириш, мослашувчанлик, қатъиятлик, хатоларингизни тузатишга тайёрлик, ўз фикрлаш жараёнини ўз-ўзини англаш, мурасали ечимларни топиш кабилардан иборат.

Танқидий фикрлаш қобилиятлари сиз хоҳлаган натижага эришишга имкон беради. Бунинг учун дарсни семантик қисмларга ажратиш керак, ҳар бир босқичда танқидий фикрлаш қобилиятлари ишлаб чиқарилади.

Бу, ўз навбатида, дарсга ижобий таъсир кўрсатади, чунки ўқитувчи ҳозирги пайтда қандай кўникма ва техникани кўриб чиқади. Бунинг учун уларни тизимли ишлатиш керак.

Дарсда олинган материал, дарсда тушунарли ва ишлаб чиқилганда, шунингдек, талабалар учун муҳим аҳамиятга эга бўлганда яхши эсда қолади.

Фикрлашдаги асосий машқлар нутқдир ва нутқ ўз навбатида мураккаб когнитив фаолият ҳисобланади. Биз нутқ сўзлаганимизда, сўзларни танлаймиз, уларни грамматик жиҳатдан тўғри талаффуз қилишга ҳаракат қиламиз. Аксинча, тингловчининг нутқидан тингловчи томонидан қабул қилинган сўзлар тингловчи сифатида олинади ва шунинг учун у нима деб ўйлаётганини билади.

Фикрлаш қобилиятига эга бўлган киши саволлар беришни билади. Бу эса, ўз навбатида, маърузачи ва тингловчиларга ижобий таъсир кўрсатади. Палинсар ва Брауноб талабаларга савол беришса, улар ўрганадиган материал

оддий маърузаларга қараганда етакчи саволларсиз яхшироқдир. Талабалар томонидан матнни тушуниш учун суҳбат давомида тўғри саволлар беришни ўргатиш керак. Агар ўқувчилар ўзлари савол беришса ва уларга жавоб беришса, материални ассимиляция қилиш ва ёдлашга ижобий таъсир кўрсатадиган жараён янада самарали бўлади.

М.К.Кларин Қўшма Штатларда 80-йиллардан, Европа мамлакатларида 90-йиллардан бошлаб танқидий фикрлашни ривожлантириш таълимнинг устувор йўналишига айланганлигини қайд этди. Танқидий фикрлаш - мустақил ва айна вақтда ижтимоий фикрлашни ҳам ўзида мужассам этади. Бундай фикрлашнинг дастлабки нуқтаси - янги ахборотни олиш, саволлар бериш ва керакли далилларни топиш учун ҳал қилиниши керак бўлган вазифаларни кўра олиш билан ўлчанади. Аргумент учта элементни ўз ичига олади. Асосий мезон - бу асосий ғоя. Тасдиқлаш далиллар билан қўллаб-қувватланади. Далиллар нуқтаи назаридан матндан олинган парчалар, шахсий тажрибалар қўлланилади. Аргументнинг барча элементлари остида-баёнот ва далиллар ётади. Бунинг асоси - барча далилларнинг асосидир.

ХУЛОСА

Ижтимоий-танқидий фикрлаш - бу инсоннинг жамият билан ўзаро алоқаси, ижтимоий ҳақиқат туюлиши ва жамият тушунчасини қайта кўриб чиқишга тайёрлигини ўз ичига олган ижтимоий ҳақиқатни ишлаб чиқишдир. Шунингдек, ижтимоий - танқидий фикрлаш - бу ижтимоий ҳақиқатни ва мавжуд вазиятдан чиқиш йўлини тушуниш, муҳим ҳаётий масалаларда оқилона қарор қабул қилиш қобилиятидир. Мактабда ижтимоий тадқиқотлар дарслари ижтимоий-танқидий фикрлашни ривожлантиришга ёрдам беради. Улар замонавий дунёда талаб қилинадиган ўқувчиларнинг шахсий фазилатларини ривожлантиришга ёрдам беради. Бундай фикрлаш бугунги таълимнинг бошида бўлади.

REFERENCES

1. Борытко Н.М, Соловцова И.А., Байбаков А.М Педагогические технологии.
2. Белкова Е. А. Активные и инновационные методы обучения. Обучение взрослых Ярославль. Академия Пастухова, 2010. - 259 с.
3. Айсмонтас Б. Б. Общая психология. Схемы. М., 2002. – 288 с. Волгоград: ВГИПК РО, 2006.- 369 с.
4. Богоявленская Д.Б. Пути к творчеству. М.: Знание, 1986.- 297 с.
5. Браус Дж., Вуд Д. Инвайронметральное образование в школах / пер. с англ. М.:NAAEE, 1994. – 103 с.
6. Брушлинский А. В. Субъект: мышление, учение, воображение. М.: Издательство Московского психолого-социального института, 2008.- 348 с.

7. Бутенко А.В., Ходос Е.А. Критическое мышление: метод, теория, практика. Учеб.-метод. Пособие. М.: Мирос, 2002.- 407 с.
8. Варенников, Я. Воспитывать культуру критического мышления / Я. Варенников // Высш. образование в России № 6. – 141 с.
9. Дубровина И. В. Психология: учебник для студ. сред.мпед. учеб, заведений / под ред. И. В. Дубровина, Е. Е. Данилова, А. М. Прихожан. М.: «Академия», 2004.- 179 с.
10. Глебова М. В. Основы проблемы развития продуктивного мышления // Психология, педагогика, социология.. М., 2001.- 272 с.

АФҒОНИСТОНЛИК ЎЗБЕКЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ВА МАДАНИЙ ҲАЁТИДАГИ ЭТНОМАДАНИЙ ЖАРАЁНЛАР

Хўжамуродов Нодирбек Султонмуродович

Термиз давлат университети

“Этнография, этнология ва антропология”

мутоахассислиги 2-босқич магистранти

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада афғонистонлик ўзбекларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётидаги этномаданий жараёнлар ҳусусида фикр-мулоҳазалар юритилган. Ушбу ҳудудда яшовчи ўзбеклар ҳаётидаги ўзига хос жиҳатлар ҳусусида хулосалар қилинган.

Калит сўзлар: Афғонистон, ўзбеклар, илм-фан, маданият, этномаданият.

ABSTRACT

This article discusses ethnocultural processes in the socio-economic and cultural life of Afghan Uzbeks. Conclusions were made about the unique aspects of the life of Uzbeks living in this region.

Key words: Afghanistan, Uzbeks, science, culture, ethnoculture.

КИРИШ

Ўтмишга назар солиб карайдиган бўлсак, Афғонистон давлат сифатида пайдо бўлган XVIII аср ўрталаридан то ҳозирги кунгача ҳам халқаро миқёсдаги йирик империалистик давлатлар ўртасида, ҳам ички этник - қабилалараро ва миллатлараро, шунингдек диний можаролар марказида бўлиб келаётганини кузатиш мумкин. Айниқса, XX асрнинг сўнгги чораги ва XXI аср бошларида юз берган жараёнлар бутун минтақа ва дунё аҳлини қаттиқ таҳликага солиб кўйди. Албатта, бундай таҳликали вазиятнинг тўхтовсиз давом этиши ва вақт ўтган сайин янада кучайиб боришини умуман олганда, мамлакатдаги муаммоли вазиятни ижобий томонга ҳал этиш масаласи минтақа мамлакатлари, дунё ҳамжамияти ва халқаро ташкилотлар томонидан ўтказилган музокаралар, муҳокамалар ҳамда конференция ва йиғилишларининг ҳамда турли тадқиқотчи ва сиёсатчиларнинг асосий мавзусига айланиб келмоқда. Аммо можаролар ҳамон тўлиқ барҳам топмасдан давом этмоқда. Шунини алоҳида таъкидлаш керакки, мамлакатдаги тинимсиз давом этаётган ўзаро урушлар ва жанглардан энг катта жабр кўраётганлар кўп миллатли жафокаш Афғонистон халқи ҳисобланади. Улар орасида эса миллионлаб афғон ўзбеклари мавжуд. Ўзбекистон тарихининг барча жабҳалари тадқиқочилар томонидан доимий ўрганилиб, тадқиқ этиб борилаётган бир даврда тарихан муштарак бўлган

Афғонистонда яшаётган ўзбекларнинг тарихи ва ижтимоий ҳаётини илмий жиҳатдан ўрганиш масаласи муҳим аҳамият касб этади.

Биз тўхталадиган афғон ўзбеклари бўйича муаммоли жиҳатлардан бири Афғонистонда яшаётган ўзбекларнинг сони бўйича маълумотларнинг турфа хиллиги ва уларнинг ҳудудлар бўйича жойлашувига оид муаммолар таҳлили ҳисобланади.

Афғонистонлик ўзбекларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётидаги этномаданий жараёнларига таъсири ўрганишда тарихан кўплаб халқлар ва маданиятларнинг таъсири, этнослараро муносабатларнинг тарихий, маданий, иқтисодий омиллари, минтақадаги туркий этнослар ва бошқа халқларнинг келиб чиқиши, тили, урф-одатлари ҳамда маросимларини ўрганишга бағишланган тадқиқотлар амалга оширилмоқда. Жумладан, Афғонистонлик ўзбекларнинг этносоциал ва этносиёсий жараёнлар, этнослараро муносабатларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий омиллари ҳамда мультикультурализм ғоясининг миллий-маданий муносабатларга таъсири каби масалалар ўрганилди. Афғонистонлик ўзбекларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётидаги этномаданий жараёнларига таъсири муҳитида турли тарихий даврлар мобайнида халқларнинг ўзаро интеграцияси жадал кечган. Бу жараёнда Афғонистонлик ўзбекларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётидаги этномаданий жараёнларига таъсири ҳам иштирок этганлар. Афғонистонлик ўзбекларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётидаги этномаданий жараёнларига таъсири этномаданий муҳитидаги интеграция жараёнларини ўрганиш афғон ўзбек этнологиясида тадқиқ этилиши долзарб ҳисобланган илмий масалалардан биридир.

Афғонистонлик ўзбекларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётидаги этномаданий жараёнларига таъсирига оид маълумотлар акс этган манба ва адабиётларни яратилган даври, мазмуни ва моҳиятига кўра қуйидаги гуруҳларга ажратиб кўрсатиш мумкин:

1. Бухоро амирлиги давридаги манба ва адабиётлар.
2. Россия империяси мустамлакачилиги даври адабиётлари.
3. Совет даври тадқиқотлари.
4. Ўзбекистон мустақиллиги даврида олиб борилган илмий изланишлар.
5. Хорижий адабиётлар.

Манбалар тарихий воқеликни акс эттирувчи муҳим маълумотларни ўз ичига олади. Бироқ, Бухоро амирлиги даври муаллифларининг тарихий ва тарихий-географик асарларида асосан хонликдаги сиёсий ва иқтисодий воқеликлар акс этган бўлиб, Афғонистонлик ўзбекларнинг ижтимоий-

иқтисодий ва маданий ҳаётидаги этномаданий жараёнларига таъсирини ҳудуддаги этник ва миграция жараёнлари, хусусан Афғонистонлик ўзбекларнинг кел этник жойлашувини акс этган алоҳида кўлёмалар учрамайди⁴. Шундай бўлсада, мавжуд манбалар таҳлили Бухоро амирлиги хонлик аҳолисининг этник манзараси, турли этник жамоаларнинг турмуш тарзи тўғрисидаги айрим маълумотларни умумлаштиришга имкон беради.

Афғонистонлик ўзбекларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётидаги этномаданий жараёнларига таъсирини ўрганиш даври маҳаллий муаллифларининг асарларида Афғонистонлик ўзбеклари тўғрисида айрим маълумотларни учратиш мумкин. Манбаларда келтирилишича, Афғонистонлик ўзбекларнинг ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳаётидаги этномаданий жараёнларига таъсири натижасида Бухоро амирлиги аҳолисини асосан ўзбеклар, тожиклар, туркманлар иборат бўлган

Афғонистонлик ўзбекларнинг ҳақидаги батафсилроқ тарихий-этнографик маълумотлар эса XIX аср бошларига тўғри келади. Бу даврда Ўрта Осиёга асосан Россия империясининг сайёҳлари, элчилари, ҳарбий хизматчилари ҳамда бошқа соҳа вакиллари ўзларининг ўлкага бўлган қизиқишлари туфайли келганлар. Афғонистонлик ўзбекларнинг ҳақидаги тарихий-этнографик маълумотлар XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX асрнинг биринчи чорагида яшаб ўтган бир неча муаллифларнинг асарларида ҳам учрайди. Масалан, В.В.Вельяминов-Зернов Бухоро амирлиги ҳудудида бўлган сайёҳ ва савдогарларнинг маълумотлари асосида хонликнинг ижтимоий-сиёсий ҳаётига доир бир неча тадқиқотларини эълон қилган⁵.

Ўрта Осиёни Россия империяси босиб олгандан сўнг, Афғонистонлик ўзбекларнинг тарихини ўрганиш русийзабон тадқиқотчилар томонидан изчил давом эттирилди. Жумладан, Н.Ф.Петровский, А.П.Федченко, В.П.Наливкин, М.В.Наливкина, В.Н. Кушелевский ҳамда А.Ф.Миддендорф каби тадқиқотчиларнинг ишларида афғон ўзбекларининг этномаданий алоқалари, уларнинг турмуш тарзи, моддий ва маънавий маданияти ҳамда хўжалик машғулоти ҳақида маълумотлар акс этган.

Афғонистонлик ўзбекларнинг анъанавий турмуш тарзи ва маданиятини ўрганишда В.Наливкин ва М.Наливкиналарнинг асарларида бошқа этник жамоалар билан бирга афғон ўзбекларининг ҳудудий жойлашиши ва турмуш тарзи ҳақида маълумотлар келтирилган.

⁴ Султонова Г.Н, Аллаева Н.А, Махмудов Ш.Ю Ўрта Осиё халқларининг этник тарихи ва минтақада юз берган демографик жараёнларнинг манбаларда акс этиши (XVI –XIX) аср биринчи ярми. – Тошкент. “Yangi nashr”. 2011. – Б.68-69.

⁵ Вельяминов-Зернов В. В. Сведения о Кокандском ханстве // Вестн. РГО. – СПб., 1856. Ч. 18.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР.

Афғонистонлик ўзбекларнинг ҳақидаги қимматли маълумотлар “Тарихи Шохрухия”, “Убайдуллонома”, “Тарихи Рахимхоний” каби тарихий асарларда ҳам учрайди. Я.Р.Винников ва Ш.И.Иноғомовларнинг ишларида эса Афғонистонлик ўзбекларнинг ушбу ҳудуд бўйлаб жойлашиши, уларнинг сони, уруғ-қабилавий тузилиши ҳақида бошқа манбаларга нисбатан кенгрок маълумот берилган. Юқоридаги тадқиқотларнинг ўзига хос жиҳатларидан бири шундаки, Афғонистонлик ўзбекларнинг мазкур тарихий-этнографик ҳудудда жойлашуви муаллифлар томонидан тузилган хариталарда ўз аксини топган.

XX асрнинг ўрталарида Афғонистонлик ўзбеклар бўйича тадқиқотлар жадаллашди. Хусусан, Л.С.Толстова томонидан Бухоро амирлигидаги этник гуруҳлари алоҳида ўрганилди. Унинг асарларида Афғонистонлик ўзбекларнинг этник гуруҳларининг водийга кўчиб келиши ва уларнинг анъанавий турмуш тарзига оид кўплаб маълумотлар берилган. Айни вақтда таъкидлаш керакки, Л.С.Толстованинг Афғонистонлик ўзбекларга оид тарихий-этнографик тадқиқотидаги маълумотлар XX асрнинг 60-йилларидаги этномаданий ва этнослараро жараёнларни акс эттирган.

Афғонистонлик ўзбекларнинг этник таркибини ўрганишда С.С.Губаеванинг ⁶ ишлари алоҳида аҳамиятга эга. Биз учун эътиборлиси шундаки, тадқиқотчи ўз асарларида Афғонистонлик ўзбекларнинг қишлоқларининг этнотопонимик ва этимологик жиҳатдан таҳлил қилиб чиққан ва уларни маҳаллий ўзбек, тожик ва туркман халқлари билан хўжалик-маданий соҳасидаги ўзаро алоқалари ҳақида маълумот бериб ўтган. Россиялик этнолог С.Н.Абашин ва ўзбек олими У.С.Абдуллаевнинг тадқиқотларида ҳам афғон ўзбекларини этник гуруҳларининг маҳаллий халқлар билан ўзаро этномаданий алоқалари тўғрисида қимматли маълумотлар келтирилган.

Афғонистонда ўзбеклар Афғонистоннинг шимолий ва шарқий минтақаларида истикомат қилади. Ўзбек турклари ва туркман туркларининг кўпчилиги деҳқончилик, чорвачилик, қолин-гилам ва тадбиркорлик билан шуғулланади. Чегарадаги Ҳирот вилоятидан бошлаб Ўзбекистон чегарасигача бўлган ҳудудлар Балх, Саманган, Ҳирот, Бадгиз, Фарёб, Жавузжон, Сарипул, Балх вилоятларигача чўзилган ҳудудларда ўзбеклар яшаб келмоқда.

Умуман олганда, Афғонистонда туркий миллатлар мамлакатнинг турли ҳудудларида ҳам яшашади. Туркистон деб номланган муқаддас манзилнинг бир қисми бўлган Шимолий Афғонистон асрлар давомида сивилизатсия

⁶ Губаева С.С. Этнический состав населения Ферганы в конце XIX – начале XX вв. (по данным топонимии). – Ташкент, 1983. – С. 80–83.

чоррахаларидан бири бўлиб келди. Афғонистон тарих бошидан бери бу юрт туркларнинг ҳам ватани бўлиб келган. Унда тарихий ва маданий мероснинг чуқур излари мавжуд. Афғонистонда саклар, кушонлар, Ғазнавийлар, Салжукийлар, Хоразмшоҳлар, Темурийлар ва ундан сўнг Бобур авлодлари ҳукмронлиги давридан кейинги даврларда ҳам туркий қабилалар яшаб келган ҳамда бу юртни ўз отамаконлари сифатида билганлар. Бугунги кунда ҳам Шимолий Афғонистонда, асосан, ўзбек, туркман, қозоқ, қорақалпоқ, қирғиз, Қизилбаш, Афшар, Аймақ, Уйғур турклари ҳамжихатликда яшаб келмоқда.

Афғонистонда - кўп тилли мамлакат, унда турли тил, ҳали ўрганилмаган сир-синоатларга тўла лаҳжа ва шевалар амал қилади. Мамлакатнинг шимоли ва шимоли-шарқидаги ўзбек турклари ўзбекча сўзлашади. Улар, асосан, хинд-эрон, хом-сом, олтой тиллари оиласига тегишли бўлган тилларда ўзаро мулоқотлашади. Афғонистон ҳудудида жойлашган бир неча минг йиллик тарихий аҳамиятга эга меъморий ёдгорликларнинг ҳақиқий меросчиси ва маънавий эгаси Афғонистонда яшаётган ҳозирги ўзбек миллатидир. Афғонистондаги ўзбеклар сони қанчалик камайтириб кўрсатилмасин, 7-8 миллиондан ошиб кетганлиги кўпчилик мутахассисларга маълум. Ўзбекистондан сўнг, сони жиҳатидан Ўзбекистон ташқарисидан яшайдиган ўзбеклар ичида Афғонистон ўзбеклари дунёда биринчи ўринда туради. Афғонистондаги ўзбеклар миллат сифатида шаклланган ўз ерларида яшаб келмоқда. Ўзбек тили Ўзбекистондан ташқари, фақат Афғонистонда расмий давлат тили деб тан олинган. Ўзбек халқининг бебаҳо миллий, маданий меросининг ва бир неча минг йиллик тарихининг бир қисми айнан ўз ота-боболарига тегишли ҳудуд билан боғлиқ эканлигига етарлича далил ва исботлар мавжуд. Ҳозирги кунда Афғонистонда истиқомат қилувчи ўзбеклар учун ўз миллий маданиятини ва ўзбек тилини сақлаб қолиш каби масалалар билан бирга ҳар томонлама миллий ривожланиш зарурияти энг муҳим сиёсий-ижтимоий масалалардан бири бўлиб қолди. Улар ўзи яшаб турган мамлакатнинг келажаги фаровон бўлиши учун жуда керакли бўлган масалаларнинг ечимини топиш кераклигини тушуниб етган аҳволда яшамоқда. Яъни, инсонларнинг тинч ва хотиржам яшашларини таъминлайдиган масалага боғлиқ бўлган ҳис-туйғуларни кучайтириш зарурияти ҳаётий масалага айланди. Энг муҳими, барча афғонистонлик ўзбекларнинг олий мақсади бу миллий ўзлигини англаш ва асраш бўлиб улгурди⁷.

⁷ Султонова Г.Н, Аллаева Н.А, Махмудов Ш.Ю Ўрта Осиё халқларининг этник тарихи ва минтақада юз берган демографик жараёнларнинг манбаларда акс этиши (XVI –XIX) аср биринчи ярми. – Тошкент. “Yangi nashr”. 2011. – Б.68.

Афғонистонда ҳам худди Ўзбекистондагидек турли хил ўзбекча шевалар бор. Ўзбек адабий тили қарлук, ўғуз ва қипчоқ лаҳжаларининг бирикмасидан ҳосил бўлган миллий тил сифатида намоён бўлиши билан бирга араб, форс, лотин, инглиз, рус ва бошқа тиллардан кириб келган сўзлар билан ўзбек тилининг чексиз имкониятларга эга, жуда ҳам бой ва қўлланиш доирасига кўра жаҳон тиллари ичида ифода салоҳияти кучли бўлган миллий тиллардан бири бўлиб ҳисобланмоқда. Афғонистон ўзбеклари, ўз миллий маданиятини ва тилини асраб қолиши учун нималар қилишлари лозим, қандай ҳаракатларни амалга оширишлари зарур, муаммони ҳал қилишнинг энг қулай йўли қандай, деган саволлар барча афғонистонлик зиёлиларни қийнаб келмоқда. Албатта, бу масалада етарлича муаммолар мавжуд. Аммо, масаланинг ижобий ечими учун энг муҳим қадам босилди, яъни афғонистонлик ўзбеклар ўз тилини ўрганишни ҳаётий масала сифатида қабул қилиб, ўз миллатига ва миллий тилига бўлган ҳурматни сақлаш зарур эканлигини маънавий ва маърифий жиҳатдан тушуниб етишга муваффақ бўлишди.

ХУЛОСА

Ўзбекистон Республикаси томонидан Афғонистонга турли хил иқтисодий ва сиёсий ёрдамлар кўрсатилаётгани дунё ҳамжамиятига яхши маълум. Лекин ўзбек тили, адабиёти, тарихи ва маданиятига тааллуқли масалаларнинг Афғонистонда ҳам кенг қулоч ёйиши учун Ўзбекистон таълим тизимида тегишли муассасалар Афғонистондаги ўзбек тили ва адабиётини ўқитиш таълим тизимида ҳам эътиборни кучайтириши зарур. Ўзбекистонлик ўзбекларнинг афғонистонлик миллатдошларига маънавий ва маърифий жабҳаларда ёрдам қўлини узатиши бу оддийгина инсонийлик бурчидир.

REFERENCES

1. Вельяминов-Зернов В. В. Сведения о Кокандском ханстве // Вестн. РГО. – СПб., 1856. Ч. 18.
2. Губаева С.С. Этнический состав населения Ферганы в конце XIX – начале XX вв. (по данным топономии). – Ташкент, 1983.
3. Муҳаммад Ҳакимхон Тўра. “Мунтахаб ат-таворих” форс тожик тилидан таржима, муқаддима, изоҳлар муаллифи Ш.Воҳидов. – Тошкент: Янги аср авлоди. 2010;
4. Султонова Г.Н, Аллаева Н.А, Махмудов Ш.Ю Ўрта Осиё халқларининг этник тарихи ва минтақада юз берган демографик жараёнларнинг манбаларда акс этиши (XVI –XIX) аср биринчи ярми. – Тошкент. “Yangi nashr”. 2011.

ADMIRAL LI SUN SHIN VA IMJIN URUSHI

Panjiyeva Shaxodat Olimdjonovna

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti o'qituvchisi

Shamsiddin Islom Usmon o'g'li,

Haytmurodov Zarif Husan o'g'li

DTPI "Filologiya" fakulteti

Xorijiy til va adabiyoti yo'nalishi talabalari

ANNOTATSIYA

Tarixga nazar tashlar ekanmiz har bir xalqning o'z qahramonlari bor ekanligiga guvoh bo'lamiz. Bu qahramonlar doim millat boshiga musibat tushganda yuzaga chiqib xalqi va vatani uchun shunday ishlar qiladiki isoniyat asrlar osha bu qahramonlarni hayrat bilan eslashadi. Ushbu maqolada biz xalqining ozodligi uchun kurashib olamshumul natijalarga erishgan va o'z nomini tarixga muhrlagan buyuk bir shaxs hayoti bilan tanishamiz.

Kalit so'zlar: *Li Sun Shin, Imjin, Na De Yong, Gobukson, Asan, Hanseong*

ANNOTATION

«Looking at history, we see that every nation has its heroes. These heroes always come out when a disaster befalls the nation and do such things for their people and country that people will remember these heroes with admiration for centuries. In this article, we will get acquainted with the life of a great person who fought for the freedom of his people and achieved great results and left his name in history.

Keywords: *Li Sun Shin, Imjin, Na De Yong, Gobukson, Asan, Hanseong.*

KIRISH

Tarixda yer yuzasida mutlaq tinchlik hukm surgan biror yil kuzatilmagan, doim qayerdadir kimdir kimgadir qarshi qurol o'q'talib turgan. Ammo ba'zi hududlarda o'nlab yillar davom etgan qirg'inbarot urushlar ham borki, ularning davomiyligi kishini chuqur o'yga toldiradi. Shunday hududlardan biri bu Koreya yarim orolidir. "Nega aynan Koreya yarim oroli va koreys xalqi tarixda bunchalik ko'p urushlarga guvoh bo'lgan?" degan haqli savol tug'iladi, keling bu savolga javob topish uchun bu hududning geopolitik o'rniga e'tibor berib o'tamiz.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Koreya yarim oroli shimoldan quruqlik orqali Xitoy bilan, janubiy sharqdan esa dengiz orqali Yaponiya bilan chegaradosh, Tarixan bu ikki ulkan va qudratli qo'shni davlat hukmdorlari Koreya yerlarini bosib olishga ko'p harakat qilishgan, chunki Koreya yarim oroli ikkala istelochi davlat uchun ham juda muhim strategik ahamiyatga ega edi, Xitoy imperatorlarining sharq tomon yurish qilib keyinchalik

Yaponiyani bo‘ysundirish, butun kunchiqar hamda yapon dengizida yakka gigemonga aylanish niyati yo‘lida Koreya yarim oroli yagona bosib o‘tiladigan yaqin yo‘l bo‘lsa, huddi shunday Yapon imperatorlarining ham g‘arbga istelochilik yurishlarini amalga oshirib, butun Xitoy va hatto Hindistongacha bo‘lgan hududlarni bosib olish kabi shuhratparast orzulari yo‘lida Koreya quruqlik bilan bog‘lovchi yagona yo‘l edi, demakki Koreya bu ikki qudratli davlatlar manfaatlari o‘zaro to‘qnashgan hududga aylangan. Asrlar davomida Koreya xalqi o‘z mustaqilligi va ozodligi uchun muntazam kurashishlariga to‘g‘ri kelgan. Shunday ozodlik urushlaridan biri 1592-1598 yillarda bo‘lgan va o‘sha vaqtdagi Koreya aholisining 20% qismi yana ham aniqroq aytadigan bo‘lsak, ikki milliondan oshiq inson qirilib ketgan Imjin urushidir. Bu urushga Yaponiya 6 yil davomida 450 mingdan ziyod qo‘shinni va minglab harbiy kemalarni safarbar qiladi, birgina urush boshlangan 1592-yil Yaponiya 150 ming kishilik qo‘shin bilan hujum qilgani holda Koreya bor - yo‘g‘i 40 ming kishilik muntazam qo‘shin bilan qarshilik qilardi. 1592- yil, mamlakat urush girdobida qoladi, tish-tirnog‘igacha qurollangan yuz minglab yapon qo‘shinlari, koreya zaminiga dengiz orqali yuzlab kemalarda yopirilib kelishdi, rahm-shavqat nimaligini bilmaydigan dushman samuraylari yo‘lida uchragan inson zoti borki qilichdan o‘tkazdi, ko‘chalar jang qilib o‘lgan erkaklar, ayovsiz qilichdan o‘tkazilgan ayollar va bolalarning o‘liklariga to‘lib ketdi, tirik qolganlar qul qilindi va tahqirlandi. Butun shahar va qishloqlar yoqib kul qilindi, Davlat inqirozda, xalq esa daxshat va vahima ichra umidsizlikda qoldi. Onalar kechalari qo‘rquv va ochlikdan uxlay olmagan farzandlarini yupatish uchun, hammani qutqargan buyuk qahramonlar haqida ertaklar aytib berishar ekan, bu zaminda haqiqatdan ham o‘sha qahramon borligi va u yovuz dushmanni yengib, butun millatni hurriyatga olib chiqishini hali bilishmasdi. Bu vaqtda esa, Yaponiyada, Saroy bog‘ida, bahorda gullagan sakura iforidan va o‘z orzularidan mast holda “sake” ichib o‘tirgan yapon imperatori, qishgacha Koreyani bosib olib, keyin Xitoyga yurish qilishdek shirin hayollar surar ekan, Koreya atalmish bu zaminda hali butun yapon flotini tor mor keltirib, uning barcha orzu va rejalarini barbod qilib, sarobga aylantiradigan, yengilmas qahramon borligini tasavvur ham qilamasdi.

Li Sun Shin 28-aprel 1545-yilda o‘sha vaqtdagi davlat poytaxti bo‘lgan Hanseong shahrida tug‘ilgan. U buyuk koreys qo‘mondoni va admiralidir. Li aslzoda oilasida tug‘ilgan bo‘lsada, uning bobosi Li Bang Nok va otasi Li Je Yonglar o‘sha davrdagi Joseon hukumatini yoqtirmagani uchun ularga hech qanday lavozim berilmagan edi, shu va boshqa siyosiy sabablar tufayli Lilar oilasi keyinchalik u hayotining katta qismini o‘tkazgan Asan shahriga ko‘chib o‘tadi.

Kichik Li yoshligidan harbiylik va Strategiya ilmiga qiziqib, bu ilmlarni puxta o'zlashtiradi, u o'z karyerasini 1577-yilda malaka imtihonidan muvaffaqiyatli o'tib harbiy xizmatga kirishdan boshlaydi, mamlakat shimolida ofitser sifatida xizmat qiladi va 1583-1586 yillardagi Churjin bosqinlari vaqtida ursuhni g'alaba bilan tugatib ulkan tajriba to'playdi hamda mamlakat shimoliy sarhadlarini himoya qilishda o'zining ulkan hissasini qo'shadi. Bu muvaffaqiyatlar Li Sun Shinnig armiya va hukumatdagi yuqori doira vakillari orasida obro' qozonishiga sabab bo'ladi. 1591-yilda Li Sun Shin shimoldan chaqirib olinadi va janubdagi Cholla-Do viloyatining "Chol" dengiz bazasi qo'mondoni etib tayinlanadi, Istedotli qo'mondon bu yerga kelishi bilan yangi kemalar quriladi, eskilari esa ta'mirlanadi, askarlar qurol yaroq bilan ta'minlanib, muntazam mashq qildiriladi, kema ekipajlari o'qitiladi, bir so'z bilan aytganda u o'zi mas'ul bo'lgan viloyat mudofasini ancha mustahkamlaydi, biroq qolgan hududlarda va umumiy dengiz flotidagi ahvol qoniqarsiz, hamma qo'mondonlar ham Li kabi emas, hatto ularning ba'zilar unga hasad qilishar edi. Bu davrda hukumat boshqaruvida no'noqlik va harbiy sohada betartiblik hukm surarar, umumiy qo'shinda intizom sust, juda yomon harbiy tayyorgarlikka ega edi. Mana shunday bir vaziyatda biz yuqorida aytib o'tgan bosqin boshlanadi, 1592-yil bahorida Yaponiya Koreya yarim oroliga ulkan qo'shin bilan Busan porti orqali bostirib kiradi va qisqa muddatda mamalakatning katta qismini ishg'ol qilib, poytaxtga yaqinlashib qoladi. Dushman son va sifat jihatidan juda katta ustunlikka ega, bu esa hukumat vakillari va hatto harbiy qo'mondonlarning o'zlariga bo'lgan ishonchlarini so'ndirar, askarlar harbiy xizmatdan qochar, quruqlikdagi qo'shinlar deyarli tor-mor etilgan, butun armiyada ulkan xaos hukmron edi, shunday tahlikali vaziyatda yagona umid hali ham mustahkam himoyada turgan janubiy qirg'oq qo'mondoni Li Sun Shindan edi, shu sababli u butun dengiz floti qo'mondoni etib tayinlandi. Ilgari biror marta ham dengiz janglarida ishtirok etmagan bo'lsada, nihoyatda kuchli strateg va taktik mahoratga ega bo'lgan Li flotdagi faoliyatini muvaffaqiyatli boshlaydi, Amiral flot boshqaruviga kelgach, ishni avvalo qo'shinda mustahkam intizom o'rnatishdan boshlaydi, qarindosh-urug'chilik yuzasidan mansabga tayinlangan va layoqatsiz zobitlarni ishdan bo'shatib, ularning ongiga haqiqatdan salohiyatli bo'lgan insonlarni tayinlaydi. U jangovor kemalar konstruksiyasiga ham alohida etibor beradi. Koreys kemalari son jihatidan Yaponlarnikidan kam bo'lsada, ixcham va tezkor, kemalar yaxshi arteleriya to'plari bilan jihozlangan edi. Li leytenant Na de Yong bilan birgalikda, „Gobukson“ ya'ni „Toshbaqa“ kemasini ham yaratadi. „Toshbaqa“ kemasi 37 metrgacha uzunlikka va 12 metrgacha kenglikka ega bo'lib usti uchli qoziqlar chiqib turgan temir plitalar bilan zirxlangan, kemandi ikki yoni bo'ylab arteleriya zambaraklari va kamonchilar

o‘q uzushi uchun tuynuklar qoldirilgan, old qismida joylashgan “ajdarxo boshi” og‘izidan oltingugurtdan hosil qilingan bug‘ purkagan bu esa kemanding dushman ko‘zidan yashrinishiga va keskin monyovrlar qilishiga imkon bergan. U o‘z bortida 50 ta jangchi, 80 ta eshkakchi va bir nechta to‘plarni olib yurgan. Xulosa qilib aytganda bu kema o‘z davri uchun mukammal konstruksiya namunasi bo‘lib dushman kemalariga ko‘p talofatlar keltirgan.

Imjin urushi vaqtida Admiral Li yaponlar bilan jami 23 ta yirik dengiz janglarini olib boradi va ularning barchasida g‘alabaga erishadi. Li Sun Shin va uning toshbaqa kemalari dushman uchun haqiqiy daxshatga aylanadi. Uning dengizdagi g‘alabalari natijasida katta talofatlar ko‘rgan yapon dengiz floti tor mor keltiriladi va ularning Koreya yerlaridagi quruqlikda jang olib borayotgan qo‘shinlari ham ta‘minotdan uzilib qolganligi sababli mag‘lubiyatga uchrab chekina boshlaydi, 1593- yili yaponlar Koreyani alamlı mag‘lubiyat bilan tark etadi. Ulardagi bu mag‘lubiyat alami, o‘ch olish istagiga aylanadi va 1597-yil ancha nafas rostlagan va tayyorlangan yapon qo‘shinlari Imjin urushining ikkinchi bosqichi bo‘lgan hujumni boshlaydilar, bu vaqtga kelib mansabparast kimsalarning fitnasi sabab Li Sun Shin flot qo‘mondonligidan ketgan, Koreya dengiz qo‘shinlarini qo‘mondon Von Gyun boshqarayotgan edi, Von Gyun yaponlar bilan bo‘lgan birinchi jangdayoq mag‘lub bo‘ladi va bu jangda deyarli butun koreys floti yo‘q qilinadi. Vaziyat qaltis ekanligini anglagan qirol Li Sun Shinni flot qo‘mondonligiga qaytaradi. Admiral Li Flot boshqaruvini qo‘lga olganda unda bor yo‘gi 13 ta jangovor kema qolgan edi. Bu kemalar bilan u Yaponlarning 133 ta harbiy va 200 ta ta‘minot kemalaridan iborat yirik flotiga qarshi chiqadi va Myongang yaqinidagi jangda, yaponlar ustidan afsonaviy g‘alabaga erishadi. So‘ngi jangda Li Sun Shin dushman o‘qidan og‘ir jarohat oladi, halok bo‘lishidan oldin Ofitserlarga buni askarlardan sir saqlashni va ularning ruhini tushirmay jangni ohiriga yetkazishni buyuradi, yakunda koreyslar g‘alaba qozonib Imjin urushi tugaydi. Li Sun Shinning jasorati esa tarixda qoladi.

Admiral Li Sun Shinning shunchalik katta harbiy tafovutga qaramay, bunday aql bovar qilmas g‘alabalarga erishgani, asrlar osha tarixchilar va harbiy strateglarning hayrat va e‘tirofiga sazovor bo‘lib kelmoqda. Xo‘sh, uning ustunligi nimada edi? Nihoyatda kuchli strateg va taktik bo‘lgan Li o‘z mamlakatining qirg‘oq oldi hududlari, sayozliklari, dengiz to‘lqinlari harakati va shamol yo‘nalishigacha yaxshi bilar, blimaganlarini tajribali dengizchi va baliqchilar bilan maslahat qilar edi, ulkan hajmga ega yapon kemalari, asosan qo‘shin transportirovkasiga mo‘ljallangan bo‘lib ularning asosiy kuchi raqib kemasiga yaqin masofaga kelib askarlar oqali yuzma yuz jangga kirishish bo‘lsa, koreys kemalari uzoq masofaga otuvchi to‘plar bilan yaxshi qurollangan, ixcham kemalar bo‘lib, masofadan turib jang olib borar, jang vaqtida esa

tez-tez taktik manyovrlar qilib joyini osongina o'zgartirib tura olar, joyi keganda chalg'ituvchi chekinishlar qilar va dushman kemalirini o'zlari uchun qulay joyga olib borib pistirmda turgan kemalar orqali kutilmagan tomondan shiddatli qarshi hujumlar qila olar edi. Koreyslar o'z flotida mavjud bo'lgan potensial ustunliklarning hammasidan mohirona foydalangan. Qisqa qilib aytganda admiral Li Sun Shinning kuchli strategik mahorati uning g'alabasidagi asosiy hal qiluvchi omil bo'lgan.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, koreys xalqi Li Sun Shin nomini o'zgacha muhabbat bilan tilga olishadi, U milliy qahramon sifatida ikkala koreys davlatida ham barobar qadrlanadi. Uning hayoti va faoliyati dunyo bo'ylab ko'plab oliygohlarda hozirgi kungacha o'rganilmoqda. Admiralning Imjin urushi vaqtida yozgan "Nanjung Ilgi" nomli urush kundaligi UNESCOning butunjahon ilmiy va madaniy me'rosi ro'yxatiga kiritilgan. Uning hayoti haqida kitoblar yozilgan va filmlar tasvirga olingan.

REFERENCES

1. Jung-Ja Holm und Diamant Sutra Rezitationsgruppe: *Admiral Yi Soon-shin : Ein kurzer Überblick über sein Leben und Wirken*. Koreanische Geistes- und Kulturserie; 1. Pohang, Yonghwa Verlag, 2007.
2. Stephen Turnbull: *Samurai Invasion - Japan's Korean War 1592-1598*, Cassell, London 2002, (englisch)³
3. Yang Sook Gründel geb. Yi von Deoksu, Übersetzung: *Das Kriegstagebuch, Nanjung Ilgi* von Admiral Sun-Shin Yi von Deoksu. Zentraldruckerei der Johannes Gutenberg-Universität Mainz, 2012

Internet resurslari:

1. *Admiral Yi Sun-sin – A Korean Hero*. (Nicht mehr online verfügbar.) In: *koreanhero.net*. KoreanHero.net, archiviert vom Original am 28. September 2011; abgerufen am 22. Juli 2022 (englisch).
2. Alain Burrese: *Admiral Yi Sun-shin*. In: *jadedragon.com*, Jade Dragon Online, vom 22. Juli 2022 (englisch).
3. *The Yi Sun-Sin Grand Bridge Reveals Its Splendor on the Birthday of Yi Sun-Sin*. (Nicht mehr online verfügbar.) In: *daelim.co.kr*. Daelim Building, 16. Juni 2011, archiviert vom Original am 18. Oktober 2020; abgerufen am 22. Juli 2022 (englisch).

“Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences”.
Ilmiy jurnal. Uzbekistan: www.oriens.uz. 2023. – b.

ISSN 2181-1784

Mazkur to'plamda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 6-noyabrda "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-sonli Farmonida ko'zda tutilgan vazifalarni ijrosini ta'minlash maqsadida "Oriental Renaissance" MChJ tomonidan ta'sis etilgan "ORIENTAL RENAISSANCE: INNOVATIVE, EDUCATIONAL, NATURAL AND SOCIAL SCIENCES (oriens.uz)" ilmiy jurnalining 3-bo'lim 1-soni o'rin egallagan.

Mas'ul muharrir:

falsafa fanlari nomzodi, dotsent M. Qodirov

Ilmiy kotib:

J.B. Sulaymonov

SH.N. Pulatov

I.R. Ikramova

Texnik muharrir:

Sh.S.Jurayev

